

Instrumental Crimes in terms of Rational Choice Theory and Evolutionary Psychology

Vahidreza Masoumi*¹ Behzad Razavifard² Hosein Gholami³
Farideh Hosseinsabet⁴

1. PhD Student in Criminal law and Criminology, Faculty of Law and Political Sciences, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran.

*. **Corresponding Author:** Email: v.r.masoumi@gmail.com

2. Associate Professor, Department of Criminal law and Criminology, Faculty of Law and Political Sciences, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran.

Email: razavi1351@yahoo.com

3. Full Professor, Department of Criminal law and Criminology, Faculty of Law and Political Sciences, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran.

Email: gholami1970@yahoo.com

4. Assistant Professor Department of Clinical Psychology, Faculty of Psychology & Educational Sciences, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran.

Email: farideh_hosseinsabet@yahoo.com

S.D.I.L.
The SD Institute of Law
Research & Study

انجمن بین‌المللی حقوقدانان

انجمن جهانی حقوقدانان

Publisher:

Shahr-e- Danesh
Research And Study
Institute of Law

Article Type:

Original Research

DOI:

10.22034/JCLC.2021.256427.1438

Received:

22 November 2020

Accepted:

8 March 2021

Published:

19 February 2022

ABSTRACT

The rational choice theories are empowered on explaining the instrumental crimes such as fraud, malversation and other financial crimes. It is due to the consonant of economic human as agent who can evaluate the costs and benefits of consequences his behavior and the financial nature if instrumental crimes. One of the crucial assumptions of rational choice theory is to consider human being as people who are aware and their behavior is egoistic. There is not any harmony between the real society and mentioned assumption, as we can see there are lots of cooperative behaviors among people. The rational choice theories are not successful in explaining criminal decision making cognitive process. On the other hand, evolutionary psychology as an interactional approach tries to explain

Copyright & Creative Commons:

© The Author(s). 2021 Open Access. This article is licensed under a Creative Commons Attribution Non-Commercial License 4.0, which permits use, distribution and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited. To view a copy of this licence, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>.

that the fraudulently behaviors which end to instrumental crimes, are emerge from cooperative and sustainable strategies. Cooperative and sustainable strategies are emerged as the consequences of evolutionary psychological mechanism such as theory of mind, empathy and the sense of fairness that are related to cooperative strategies. In some cases these mechanisms pave the way for transmission and stability of cooperative behaviors; but in some occasions they provide necessary situation for executing free riding strategies for people.

This is a descriptive analytic study that is based on fundamental orientation. The data of this paper has been collected based on secondary resources.

Keywords: Instrumental Crimes, Evolutionary Psychology, Rational Choice, Natural Selection, Adaptive Rationality.

Excerpted from the dissertation entitled “Evolutionary Psychological Perspectives on Rational Choice in Crime” Allameh Tabatabai University, Faculty of Law and Political Science.

Funding: The author(s) received no financial support (funding, grants, sponsorship) for the research, authorship, and/or publication of this article.

Acknowledgements:

The authors would like to thank Ms. Arefeh HajiE for their cooperation in preparing and writing this research.

Author Contributions:

Vahidreza Masoumi: Conceptualization, Methodology, Formal analysis, Investigation, Resources, Writing - Review & Editing, Writing - Original Draft.

Behzad Razavifard: Conceptualization, Validation, Project administration, Supervision, Data Curation.

Farideh Hosseinsabet: Methodology, Writing - Original Draft, Resources, Data Curation, Formal analysis.

Hossein Gholami: Conceptualization, Methodology, Supervision, Data Curation.

Competing interests: The authors declare that they have no competing interests.

Citation:

Masoumi, Vahidreza, Behzad Razavifard, Hosein Gholami & Farideh Hosseinsabet “Instrumental Crimes in terms of Rational Choice Theory and Evolutionary Psychology” *Journal of Criminal Law and Criminology* 9, no. 18 (February 19, 2022): 57-89.

E x t e n d e d   A b s t r a c t

Instrumental crimes are the type of crimes that has been occurred for reaching another goal. In this context, most of the financial crimes such as robbery, fraud, malversation and some of the other crimes are sub groups of instrumental crimes. These crimes are capable for being the subject of rational assumption due to direct relation with cost-benefit model. As a result, the rational choice theories are successful in explaining instrumental crimes. One of the crucial and fundamental assumptions of rational choice theory is to consider human being as people who are aware of their actions and motivation of their behavior is egoistic. There is not any harmony between the real societies in mentioned assumption, as we can see there are lots of cooperative behaviors among people in real societies. In fact, The rational choice theories are not successful in explaining cognitive process related to criminal decision making.

This paper chose the evolutionary psychology approach for explaining instrumental crimes because it is according to the cognitive situation of human being. In fact the evolutionary psychology has more harmony to the human being in real societies.

Rational choice theory use economical rationality approach for explaining instrumental crime but the evolutionary approach use adaptive rationality for explaining mentioned crimes. Adaptive rationality believes that human's mind has been designed perfectly for dominating on the repetitive crisis and problems that are fundamental in reproduction and survival. In adaptive rationality model there are always cognitive intermediates between preferences and behaviors. Realization of mentioned intermediates is the crucial key for understanding the relation of preferences and behavior.

Evolutionary psychology tries to explain social behavior of human being in the light of evolution. It explains the how natural selection and other characters of evolution are related to survive, cooperation and altruism. This approach, tries to find psychological evolutionary mechanisms of creatures. Decision making and rational choice is one of the interesting areas for research in evolutionary psychology.

Accordingly, Evolutionary psychology as an interactional approach tries to explain that the fraudulently and egoist behaviors that end to instrumental crimes are emerge from cooperative and sustainable strategies among societies. The main and fundamental assumption of this paper is that cooperative behaviors pave the way for making opportunistic

strategies; we cannot explain the second category of approaches without considering first category of approaches.

Both of approaches are active strongly, they are in a permanent quarrel to develop their methods and there are improving methods that develop evolutionary psychology.

Sustainable cooperative strategies have been created due to evolutionary psychological mechanism such as theory of mind, empathy and fairness. These mechanisms pave the way for stability and transferring of cooperative behaviors in societies.

Theory of mind helps people to know that human being have independent thoughts and preferences for themselves. In the first step, it sounds so simple but it is rare in the nature and it can be the result of social evolutionary of human being. In the other hand, the cooperative approaches make the context for understanding the excitement of other people and having proper interaction to that.

Fairness approach helps people to prevent abuse of cooperative behaviors of others. But these approaches presents adequate tools for executing the opportunistic approaches if it has been needed. There are always possibilities of simulation for opportunistic people, so it can be used to change the game and zero-sum have been replaced by positive-sum. This situation cannot be sustainable because the psychological situation and human survival do not let to use these negative approaches.

In this research, psychological evolutionary is a crucial and notable supplement for describing rational choice theory.

This is a descriptive analytic study that is based on fundamental orientation. The data of this paper has been collected based on secondary resources.

There is explanation of evolutionary psychology and its method to describe the reason of commitment of instrumental crimes, due to multilayer and interactional nature of the theory. Then, there are cognitive contexts of cooperative behaviors has been identified. This explanation is the introduction to creation of opportunistic mechanism such as instrumental crimes. It can be seen that this paper has been classified in three layers.

جرایم سودمدار در سنجه انتخاب عقلانی و روان‌شناسی تکاملی

وحیدرضا معصومی^{۱*}، بهزاد رضوی فرد^۲، حسین غلامی^۳، فریده حسین ثابت^۴

۱. دانشجوی دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

*: نویسنده مسؤل: Email: v.r.masoumi@gmail.com

۲. دانشیار، گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

Email: razavi1351@yahoo.com

۳. استاد، گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

Email: gholami1970@yahoo.com

۴. استادیار، گروه روان‌شناسی بالینی، دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

Email: farideh_hosseinsabet@yahoo.com

چکیده:

نظریه‌های انتخاب عقلانی در تبیین جرایم سودمداری مانند کلاهبرداری، خیانت در امانت و سایر جرایم مالی، تبیین‌های نسبتاً موفق‌تری ارائه می‌دهند؛ چراکه بر توانایی مرتکب جرم در محاسبه هزینه و فایده تکیه دارند که این موضوع با ماهیت مالی جرایم سودمدار همخوانی قابل‌ملاحظه‌ای نشان می‌دهد. با این حال پیش‌فرض اساسی یک نظریه مبتنی بر انتخاب عقلانی این است که افراد به‌عنوان کنشگران آگاه و محاسبه‌گر همیشه باید با خودمحوری رفتار کنند؛ اما این پیش‌فرض با واقعیت اجتماعی انسان همخوانی ندارد چراکه میزان رفتارهای همکاری در جوامع انسانی بسیار گسترده است. در حقیقت نظریه‌های انتخاب عقلانی در تبیین فرایندهای شناختی مرتبط با تصمیم‌گیری مجرمانه چندان موفق عمل نمی‌کنند.

از سوی دیگر روان‌شناسی تکاملی به‌عنوان یک رویکرد تعاملی تلاش می‌کند این موضوع را تبیین کند که رفتارهای فرصت‌طلبانه که منتهی

کلیدواژه‌ها: راییت و مجوز دسترسی آزاد:

کی‌رایت مقاله در مجله پژوهش‌های حقوقی نزد نویسنده (ها) حفظ می‌شود. کلیه مقالاتی که در مجله پژوهش‌های حقوقی منتشر می‌شوند با دسترسی آزاد هستند. مقالات تحت شرایط مجوز 4.0 Creative Commons Attribution Non-Commercial منتشر می‌شوند که اجازه استفاده، توزیع و تولید مثل در هر رسانه‌ای را می‌دهد، به شرط آنکه به مقاله استناد شود. جهت اطلاعات بیشتر می‌توانید به صفحه سیاست‌های دسترسی آزاد نشریه مراجعه کنید.

پژوهش‌کده حقوق

انجمن ایرانی حقوق جزا و جرم‌شناسی

انجمن ایرانی حقوق جزا

نوع مقاله:

پژوهشی

DOI:

10.22034/IJLC.2021.256427.1438

تاریخ دریافت:

۲ آذر ۱۳۹۹

تاریخ پذیرش:

۱۸ اسفند ۱۳۹۹

تاریخ انتشار:

۳۰ بهمن ۱۴۰۰

به جرایم سودمدار می‌شوند محصول جانبی راهبردهای پایدار همکارانه به‌شمار می‌روند؛ راهبردهای پایدار همکارانه در نتیجه سازکارهای روان‌شناختی تکاملی مانند نظریه ذهن، همدلی و احساس انصاف و به‌منظور انطباق انسان‌ها با محیط‌زیست پیچیده آنها به‌وجود آمده‌اند. این سازکارها زمینه ثابت و انتقال رفتارهای همکارانه را در اجتماع به‌وجود می‌آورند؛ اما همین سازکارها در صورت نیاز، ابزار کافی برای اجرای راهبردهای فرصت‌طلبانه را نیز در اختیار انسان قرار می‌دهند. این دو دسته راهبرد به لحاظ نحوه اجرا، به شدت پویا هستند و در یک نبرد تسلیحاتی دائمی برای بهبود روش‌های خود قرار دارند. پژوهش پیش‌رو از یک روش توصیفی - تحلیلی بهره می‌گیرد. همچنین از حیث جهت‌گیری، بنیادین محسوب می‌شود. روش جمع‌آوری داده‌ها کتابخانه‌ای است.

کلیدواژه‌ها:

جرایم سودمدار، روان‌شناسی تکاملی، انتخاب عقلانی، انتخاب طبیعی، عقلانیت انطباقی.

برگرفته از پایان‌نامه با عنوان «دیدگاه روان‌شناسی تکاملی نسبت به انتخاب عقلانی در جرم» دانشگاه علامه طباطبائی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی

حامی مالی:
دانشگاه پیام نور استان کرمان.

سپاسگزاری و قدردانی:
بدین وسیله از سرکار خانم عارفه حاجی ثی بابت همکاری در تهیه و نگارش این پژوهش سپاسگزاری می‌شود.

مشارکت نویسندگان:
وحیدرضا معصومی: مفهوم‌سازی، روش‌شناسی، تحلیل. تحقیق و بررسی، منابع. نوشتن - پیش‌نویس اصلی، نوشتن - بررسی و ویرایش.
دکتر بهزاد رضوی فرد: نظارت، مدیریت پروژه، اعتبار سنجی، نظارت بر داده‌ها، مفهوم‌سازی.
حسین غلامی: نوشتن - پیش‌نویس اصلی، تحلیل. منابع، نظارت بر داده‌ها، روش‌شناسی.
فریده حسین ثابت: مفهوم‌سازی، روش‌شناسی، نظارت، نظارت بر داده‌ها.

تعارض منافع:
بنابر اظهار نویسندگان این مقاله تعارض منافع ندارد.

استناددهی:

معصومی، وحیدرضا، بهزاد رضوی فرد، حسین غلامی و فریده حسین ثابت «جرایم سودمدار در سنجه انتخاب عقلانی و روان‌شناسی تکاملی». مجله پژوهش‌های حقوق جزا و جرم‌شناسی ۹، ش. ۱۸ (۳۰ بهمن، ۱۴۰۰): ۸۹-۵۷.

درآمد

جرم‌شناسی حوزه مطالعاتی ویژه‌ای است، چراکه در طول تاریخ پرفرازونشیب خود پذیرای نظریه‌هایی بوده است که از خاستگاه‌های بسیار متنوعی سرچشمه گرفته‌اند. زیست‌شناسی، جامعه‌شناسی، بوم‌شناسی، روان‌شناسی و اقتصاد تنها نمونه‌ای از علومی است که در جرم‌شناسی وارد شده‌اند و گاهی در تعامل با یکدیگر زمینه شکل‌گیری نظریه‌های جرم‌شناختی را فراهم آورده‌اند؛ اما نقطه آغازین جرم‌شناسی، زیست‌شناسی تکاملی بود. لومبروزو^۱ اساس فرضیه‌های خود را بر اثبات‌گرایی زیستی و مفاهیم تکاملی استوار ساخت.^۲ اگرچه روش نظریه او به دلیل نقاط ضعف اساسی، دیگر مورد توجه نیست اما زیست‌شناسی تکاملی با تقویت مبانی علمی و فاصله گرفتن از افراط‌گرایی حاکم در روزهای آغازین خود، مسیر متفاوتی را در دامنه نظریه‌های جرم‌شناسی ادامه داد. امروز دیگر از ایده‌های نژادگرا و افراطی لومبروزو درباره سرشت انسان خبری نیست. جرم‌شناسان رویکرد تکاملی از نیاسانی^۳ حرفی به میان نمی‌آورند و نشانه‌های فطری بودن جرم را در مجرمان جستجو نمی‌کنند؛ آنان در مسیر متفاوتی قرار گرفته‌اند و به دنبال یافتن خصوصیات مشترک شناختی انسان‌ها با یکدیگرند. جرم‌شناسی با رویکرد تکاملی در برخورد با یافته‌های سایر علوم از جمله بوم‌شناسی، رفتارشناسی، ژنتیک و جامعه‌شناسی، این توانایی را یافته است که فرضیه‌های قابل توجهی در حوزه تصمیم‌گیری مجرمانه ارائه کند و از این جهت خود را به دایره نظریه‌های عقلانی جرم نزدیک کند. یکی از موضوع‌های جرم‌شناختی که نظریه انتخاب عقلانی و رویکردهای تکاملی نسبت به آن تبیین هم‌سطح^۴ اما متفاوتی دارند موضوع تبیین فرایند ارتکاب جرایم سودمدار^۵ است. جرایم سودمدار یا ابزاری آن دسته از جرایمی است که برای دستیابی به هدفی دیگر ارتکاب می‌یابد. بیشتر جرایم مالی همچون سرقت، کلاهبرداری، اختلاس و مانند آن در دسته جرایم سودمدار قرار دارند. این جرایم به سبب اینکه مستقیماً با هزینه و فایده و محاسبه در ارتباط‌اند، قابلیت زیادی دارند که موضوع یک فرضیه عقلانی باشند. رویکرد انتخاب عقلانی به جرایم سودمدار با نگاه عقلانیت اقتصادی مواجه می‌شود و رویکرد تکاملی به این موضوع با نگاه عقلانیت انطباقی^۶ برخورد می‌کند. عقلانیت انطباقی به این معنا است که ذهن انسان برای غلبه کردن بر مسئله‌ها و مشکلات تکرار شونده‌ای که نقش اساسی در بقا و تولیدمثل او دارند به خوبی طراحی شده است.^۷ برای مثال توانایی فریب دادن در نتیجه یک سازکار روان‌شناختی تکاملی تحت عنوان «نظریه ذهن» ایجاد شده که نقش مهمی در بقای انسان داشته است. همین سازکار اما در محیط امروزی زمینه ایجاد برخی جرایم

1. Lombroso C.

۲. راب وایت و فیونا هینز، جرم و جرم‌شناسی، ترجمه علی سلیمی (تهران: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۲)، ۱۱۱.

3. atavism

۴. سطح تبیین نظریه انتخاب عقلانی و تکاملی، خرد است.

5. Instrumental Crimes

6. Adaptive Rationality

7. Martie Halston et al., "Adaptive rationality: An evolutionary perspective on cognitive bias", *Social Cognition* (2009): 755.

سودمدار مانند کلاهبرداری را فراهم می‌آورد.

در این پژوهش از شیوه خاصی از نظریه‌های تکاملی، برای تبیین جرایم سودمدار تحت عنوان روان‌شناسی تکاملی^۸ استفاده می‌شود.

روان‌شناسی تکاملی در تلاش برای توضیح رفتارهای اجتماعی موجودات زنده از جمله انسان از دریچهٔ تکامل است و به این موضوع می‌پردازد که انتخاب طبیعی، انطباق و سایر مؤلفه‌های تکامل چگونه بقای موجودات را وابسته به همکاری و حتی فداکاری کرده است.^۹ این رویکرد، در تلاش برای یافتن سازکارهای شناختی تکاملی^{۱۰} موجودات است. فرایند تصمیم‌گیری نیز یکی از حوزه‌های جذاب برای روان‌شناسی تکاملی به‌شمار می‌رود. همین موضوع سبب نزدیکی روان‌شناسی تکاملی به حوزهٔ جرم شده است. در حقیقت تصمیم‌گیری و انتخاب عقلانی، تبدیل به میدان آماده‌ای برای فرضیه‌پردازی توسط رویکرد روان‌شناسی تکاملی شده است؛ چراکه در جرم‌شناسی معاصر به میزان قابل‌ملاحظه‌ای به تبیین‌های عقلانی پرداخته شده است و زمینه برای پژوهش‌های مکمل فراهم است. در تقسیم‌بندی‌های نظری مرتبط با جرم‌شناسی، رویکرد روان‌شناسی تکاملی به لحاظ سطح و ماهیت نظری شبیه نظریه‌های انتخاب عقلانی است و به لحاظ روشی نیز این دو دیدگاه در یک دسته‌بندی قرار می‌گیرند.

آنچه که موضوع این نوشته را برای مخاطبان حوزهٔ جرم‌شناسی جذاب می‌کند دو پرسش است: پرسش نخست این است که چرا و چگونه راهبردهای همکارانه و تعاملی در انسان‌ها ایجاد شده است؟ این مسئله اگرچه پرسشی مرتبط با جرم‌شناسی محسوب نمی‌شود اما پاسخ به آن مخاطب را به‌سوی موضوعی جرم‌شناختی سوق می‌دهد که پرسش اصلی این پژوهش است: همکاری و تعامل چگونه زمینه‌های ایجاد جرایم سودمدار را فراهم می‌آورد؟ سؤال دوم در ظاهر دارای تناقض است: چگونه ممکن است همکاری که یک راهبرد برد-برد است به سوءاستفاده که راهبردی حاصل جمع صفر است منتهی شود؟ این تحقیق در تلاش است این تناقض ظاهری را از میان بردارد.

این دو مسئله به‌نوعی سؤالات فرعی و اصلی این پژوهش محسوب می‌شوند. این پژوهش برای پاسخگویی به این سؤالات به سراغ نظریه‌های حوزهٔ عقلانی می‌رود اما با انحراف از تبیین‌های کلاسیک انتخاب عقلانی به‌سوی تبیین‌هایی خواهد رفت که عقلانیت را در بستر تکامل یا همان عقلانیت انطباقی فهم می‌کنند.

در اینجا باید توضیح داده شود که به سبب ماهیت تعاملی و چند لایهٔ روش روان‌شناسی تکاملی، برای توضیح جرایم سودمدار راهی به‌جز توضیح شکل‌گیری زمینه‌های شناختی رفتارهای همدلانه وجود ندارد. چراکه این توضیح مقدمه‌ای برای شکل‌گیری راهبردهای غیرتعاملی مانند جرایم سودمدار است. در نتیجه پژوهش در سه لایه صورت می‌پذیرد. لایه نخست: تبیین روان‌شناسی تکاملی و روش آن.

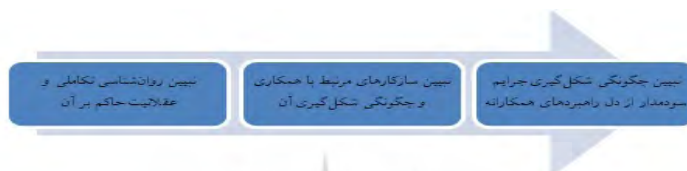
8. Evolutionary Psychology

۹. ادوارد ویلسون، *سوسیوبیولوژی: تلفیق نوین*، ترجمه عبدالحسین وهاب زاده. (مشهد: جهاد دانشگاهی مشهد، ۱۳۹۲)

10. Evolved Psychological Mechanisms

لایه دوم: تبیین ساز کارهای تکاملی مرتبط با همکاری و چگونگی شکل‌گیری آن
لایه سوم: شکل‌گیری راهبردهای متقابلانه از دل راهبردهای همکاریانه.
باتوجه به توضیح ذکر شده ساختار این پژوهش به این صورت است که بخش نخست روان‌شناسی تکاملی تعریف و روش آن بیان می‌شود. همچنین ارتباط روشی روان‌شناسی تکاملی با نظریه انتخاب عقلانی شرح داده می‌شود. این موضوع به دلیل مشابهت‌های نظری این دو روش ضروری است. در بخش دوم ساز کارهای مرتبط با همکاری و چگونگی شکل‌گیری آن بیان می‌گردد و از این راه‌گذر پلی به بخش سوم بسته می‌شود که به دنبال تبیین چگونگی شکل‌گیری راهبردهای مرتبط با جرایم سودمدار است.

شکل ۱- روش روان‌شناسی تکاملی تعاملی و سلسله‌مراتبی^{۱۱}

۱- روان‌شناسی تکاملی

در این بخش مختصری درباره روان‌شناسی تکاملی و روش پژوهش در این رویکرد سخن گفته می‌شود و در ادامه ارتباط میان روان‌شناسی تکاملی و نظریه انتخاب عقلانی بیان می‌گردد.

۱-۱- تعریف روان‌شناسی تکاملی

روان‌شناسی تکاملی یکی از رویکردهای نسبتاً جدید در روان‌شناسی است که در اوایل دهه ۹۰ قرن گذشته میلادی توسط دو پژوهشگر به نام‌های «توبی»^{۱۲} و «کاسمیدز»^{۱۳} صورت‌بندی شد. در این رویکرد خصوصیات روان‌شناختی انسان، نتیجه فرایند تکاملی و انتخاب طبیعی^{۱۴} در نظر

۱۱. شکل ۱- روش روان‌شناسی تکاملی تعاملی و سلسله‌مراتبی است. روش روان‌شناسی تکاملی تعاملی و سلسله‌مراتبی است. به این معنی که هر تبیین بر لایه‌ای دیگر از تبیین استوار است. در این روش ابتدا روان‌شناسی تکاملی و عقلانیت حاکم بر آن اشاره می‌شود و سپس ساز کارهای روان‌شناختی مرتبط با رفتارهای تعاملی معرفی می‌شوند و در نهایت تبیین می‌شود که رفتارهای مجرمانه سودمدار چگونه از دل این ساز کارها به‌وجود آمده‌اند.

12. Tooby J.

13. Casmides L.

۱۴. انتخاب طبیعی یکی از اصول مبنایی نظریه تکامل است. چنانکه نظریه داروین در ابتدا تحت عنوان نظریه انتخاب طبیعی شناخته می‌شده است. داروین انتخاب طبیعی را اصل و ساز کار تکامل و روش پیدایش انواع تلقی کرده است (چارلز داروین، منشأ انواع، ترجمه نورالدین فرهیخته (تهران: نگارستان کتاب، ۱۳۸۹)، ۱۱۹). انتخاب طبیعی در حقیقت حفظ تغییراتی است که به نفع حاملان آنهاست و حذف انواعی که نمی‌توانند تغییرات را تحمل کنند (محمود خاتمی، مدخل فلسفه تکامل زیستی (تهران: علم، ۱۳۹۶)، ۱۷۸).

گرفته می‌شود و نقش هریک از این خصوصیات در بقا و هماهنگی او با محیط موردبررسی قرار می‌گیرد. روان‌شناسی تکاملی یک رویکرد ذهن‌گرا است و معتقد به وجود برنامه‌های شناختی در ذهن انسان از حین تولد است که با توجه به مراحل رشد و نیازهای محیطی فعال می‌شوند.^{۱۵} همچنین روان‌شناسی تکاملی از فرضیه تخصصی شدن این برنامه‌های شناختی برای انجام وظایف مشخص حمایت می‌کند؛ از همین رو در این رویکرد ذهن انسان به مانند مجموعه‌ای از ابزارهای شناختی در نظر گرفته می‌شود که هر یک به صورت تخصصی به انطباق انسان با محیط کمک می‌کنند. این ابزارهای شناختی تحت عنوان «سازکارهای روان‌شناختی تکامل‌یافته»^{۱۶} شناخته می‌شود و دارای مشخصه‌هایی به این شرح‌اند: هر سازکار برای پاسخ به یک مسئله و مشکل انطباقی مشخص تکامل یافته است، به طور ثابت در تمام انسان‌های متعارف مشاهده می‌شود و منحصر به افراد مشخصی نیست، فرایند رشد و فعال شدن این سازکارها نیاز به آموزش و تلاش آگاهانه توسط انسان ندارد، بدون هیچ آگاهی از منطق زیربنایی‌شان به کار بسته می‌شوند و از توانایی‌های عمومی‌تر پردازش اطلاعات یا رفتار هوشمندانه، مستقل هستند.^{۱۷}

بهترین مثال برای تصویری که روان‌شناسی تکاملی از ذهن انسان دارد چاقوی سوئیسی است. این چاقوها از چندین ابزار مختلف تشکیل شده که هر یک برای یک وظیفه مشخص طراحی شده است و برای وظیفه دیگر نمی‌توان از آن استفاده کرد. این ابزارها همان سازکارهای روان‌شناختی هستند. اصلی‌ترین رقیب روان‌شناسی تکاملی رویکرد «رفتارگرایی»^{۱۸} است که ذهن انسان را به صورت یک دستگاه حل مسئله عمومی درک می‌کند و بر این نظر است که مغز انسان مانند «لوح سفید»^{۱۹} فاقد هرگونه سازکار روان‌شناختی و وظیفه‌های تخصصی است.^{۲۰} تکیه اصلی در رویکرد رفتارگرایی بر رفتار و هر آن چیزی است که قابل مشاهده باشد؛ اما روان‌شناسی تکاملی تکیه اصلی خود را بر نحوه پردازش داده‌ها در دستگاه شناختی قرار داده است. به بیان ساده‌تر رفتارگرایی یک رویکرد برون‌نگر و روان‌شناسی تکاملی یک رویکرد درون‌نگر است.

برای نخستین بار «دلی»^{۲۱} و «ویلسون»^{۲۲} با تبیین جرایم خشن، از دیدگاه روان‌شناسی تکاملی، این رویکرد را به حوزه جرم‌شناسی وارد کردند. پس از این دو، پژوهشگری به نام «کانازاوا»^{۲۳} با استفاده از تبیین دلی و ویلسون به تبیین جرایم مالی پرداخت. درحال حاضر پژوهش‌های بسیاری در زمینه روان‌شناسی تکاملی و جرم انجام شده و این رویکرد به یکی از اصلی‌ترین جریان‌ها در

۱۵. کارترایت، جان، *تکامل و رفتار انسان*، ترجمه بهزاد سروری خراشاد (مشهد: جهاد دانشگاهی مشهد، ۱۳۹۴)، ۷۲.
16. Evolved Psychological Mechanisms

۱۷. جان توبی و لدا کاسمیدز، *روانشناسی تکاملی*، ترجمه جواد حاتمی و هاشم صادقیه (تهران: بینش نو، ۱۳۹۱)، ۳۸.
18. Behaviorism
19. Blank Slate

۲۰. استیون پینکر، لوح سفید، انکار مدرن ذات بشر، ترجمه بهزاد سروری (تهران: نگاه معاصر، ۱۳۹۴)، ۳۱.

21. Daly M.

22. Wilson M.

23. Kanazawa S.

«جرم‌شناسی زیستی - اجتماعی»^{۲۴} تبدیل شده است.^{۲۵}

۲-۱- روش روان‌شناسی تکاملی

روان‌شناسی تکاملی به لحاظ روشی از یک الگوی چندوجهی و تعاملی بهره می‌برد. الگوهای تعاملی در نقطه مقابل الگوهای علی - معلولی خطی قرار دارند؛ به این معنا که رابطه میان فاکتورها یک‌سویه و تک‌بعدی نیست. در روش‌های تعاملی، فاکتورها در یک فرایند رفت و برگشتی بر هم اثر می‌گذارند که این فرایند در یک بستر زمانی طولانی مدت و وضعیت مکانی نسبتاً مشخص رخ می‌دهد. برای نمونه روش روان‌شناسی تکاملی می‌خواهد عوامل محیطی و زیستی را در کنش با یکدیگر در بستری که انسان در آن تکامل یافته است (محیط انطباقی تکاملی)^{۲۶} تبیین کند.

روش روان‌شناسی تکاملی یک الگوی نسبتاً ثابت برای تبیین خصوصیات روان‌شناختی انسان دارد. این الگو در چند گام به شرح زیر خلاصه می‌گردد:

در گام نخست محیط انطباق تکاملی تعریف می‌شود. این محیط باتوجه به مؤلفه‌های اساسی مکان‌هایی که انسان‌ها هزاران سال در آن زیست کرده‌اند تعریف می‌شود.^{۲۷}

در گام دوم مشکلاتی موردشناسایی قرار می‌گیرند که در محیط انطباق تکاملی، به‌صورت مستمر و به میزان قابل توجه، بقا و توانایی تولیدمثل انسان را با خطر مواجه کرده‌اند. این موارد تحت عنوان «مسائل انطباقی»^{۲۸} موردبررسی قرار می‌گیرند و شامل مواردی مانند پرهیز از شکارچیان، مقاومت در برابر عفونت، مذاکره برای جایگاه در سلسله‌مراتب اجتماعی، جذب شریک جنسی، جلوگیری از خیانت جنسی، محافظت از فرزندان، یافتن غذا، کسب و حفظ خوشنامی و بسیاری مشکلات دیگر می‌شوند.^{۲۹}

در گام سوم سازکارهای روان‌شناختی موردشناسایی قرار می‌گیرند که برای کمک به رفع هر یک از این مسائل انطباقی ایجاد شده‌اند.

در گام چهارم توضیح داده می‌شود که انتخاب طبیعی از این سازکارها حمایت کرده است؛ چراکه تنها انسان‌هایی موفق به گذر از مسائل تکاملی شده‌اند که دارای سازکارهای هماهنگ با مشکلات

۲۴. این رشته برای نخستین بار توسط «والش» و «بیور» معرفی شد. جرم‌شناسی زیستی اجتماعی به سه بخش عمده تقسیم می‌شود، نخست جرم‌شناسی مبتنی بر ژنتیک رفتاری، دوم جرم‌شناسی عصب روان‌شناختی و سوم جرم‌شناسی مبتنی بر روان‌شناسی تکاملی.

۲۵. آنتونی والش و کوین بیور، جرم‌شناسی زیستی - اجتماعی، جهت‌گیری‌های نوین در نظریات و مطالعات، ترجمه مریم مهذب (تهران: نشر میزان، ۱۳۹۶)، ۳۳.

26. Environment of Evolutionary Adaptation

27. Wim Bernasco, Jean-Louis Van Gelder and Henk Elffers [eds.], *The Oxford Handbook of Offender Decision Making* (New York: Oxford university press, 2017), 50.

28. Adaptive Problems

29. David Lewis et al., "Evolutionary psychology: A how-to guide." *American Psychologist* (2017): 355.

باشند. در نتیجه به‌مرور زمان تمام انسان‌ها از آن سازکار بهره‌مند خواهند شد.^{۳۰} در گام پنجم توضیح داده می‌شود که یک سازکار روان‌شناختی، برای افزایش احتمال بقا و موفقیت تولیدمثلی انسان‌ها چه هیجان‌ها، عواطف، ادراکات و قضاوت‌هایی را ایجاد می‌کند. در گام ششم رفتارهایی که در نتیجه هیجان‌ها، عواطف، ادراکات و قضاوت‌ها ممکن است ایجاد شوند شرح داده خواهد شد. (جدول شماره ۱).

جدول ۱- فرایند تصمیم‌گیری در روش انتخاب عقلانی^{۳۱}

۱-۳- ارتباط میان روان‌شناسی تکاملی و انتخاب عقلانی

از آنجاکه روان‌شناسی تکاملی به لحاظ روشی به نظریه انتخاب عقلانی نزدیک است و در این پژوهش نیز به‌عنوان مکمل این نظریه در تبیین جرایم سودمدار معرفی می‌شود ضروری است مختصری درباره نظریه انتخاب عقلانی و ارتباط آن با رویکرد روان‌شناسی تکاملی مطالبی بیان گردد. نظریه انتخاب عقلانی یکی از اصلی‌ترین دیدگاه‌های جرم‌شناسی است که چگونگی تصمیم‌گیری مجرمانه را مورد بررسی قرار می‌دهد. مبانی این نظریه را برای نخستین بار در آرای اندیشمندان مکتب اصالت فایده مانند «بکاریا»^{۳۲}، «بنتام»^{۳۳} و «میل»^{۳۴} می‌توان جست که در اواخر قرن ۱۸ و اوایل قرن ۱۹ میلادی زیست می‌کرده‌اند. در دوره معاصر این نظریه برای نخستین بار در علم اقتصاد صورت‌بندی شد و پس از آن به سایر علوم انسانی از جمله جرم‌شناسی راه یافت.^{۳۵} نظریه انتخاب عقلانی به مجموعه‌ای از ایده‌ها درباره ارتباط میان مردم، ترجیحات و تصمیماتی

۳۰. والش و بیور، پیشین، ۳۳.

۳۱. در این جدول فرایند شکل‌گیری تصمیم‌گیری نمایش داده شده است. عقلانیت انطباقی در نتیجه انتخاب طبیعی و به‌صورت ناخودآگاه در محیط انطباقی تکاملی شکل گرفته است. این عقلانیت، منتهی به ایجاد سازکارهای روان‌شناختی شده است که نقش واسط میان ضرورت‌های مرتبط با بقا و تصمیم‌گیری را ایفا می‌کنند.

32. Beccaria C.

33. Bentham J.

34. Mill J. S.

۳۵. مهدی صوری پور، عقلانیت در ارتکاب جرم. (تهران: نشر میزان، ۱۳۹۸)، ۵۰.

که می‌گیرند تعبیر می‌شود. از نظر انتخاب عقلانی، رفتارهای عقلانی برای رسیدن به نیازهای مشخص و ثابتی به وجود آمده‌اند که عموماً تحت عنوان «عقلانیت اقتصادی»^{۳۶} شناسایی می‌شود.^{۳۷} اساس نظریه انتخاب عقلانی بر حضور کنش‌گر «نیت‌مند»^{۳۸} استوار شده است^{۳۹} که می‌تواند اقدام به ارزیابی گزینه‌های موجود نماید و گزینه‌ای که برای او حداکثر مطلوبیت را ایجاد می‌کند، انتخاب کند. یکی از مشخصه‌های اصلی نظریه انتخاب عقلانی، فاصله گرفتن از تبیین‌های پیچیده درباره رفتار انسان و ارائه یک تبیین ساده و کاربردی است.

نظریه انتخاب عقلانی، مبنای روش خود را بر اجتناب از به‌هم‌ریختگی در تبیین قرار داده است. همچنین سطح تحلیل نظریه انتخاب عقلانی سطح فردی است.^{۴۰} به همین خاطر این نظریه از تحلیل‌های سطح کلان فاصله گرفته است. روش تبیین نظریه انتخاب عقلانی از جرایم بر اساس الگوی زیر صورت می‌گیرد:

۱- پایه اصلی این نظریه را سود شخصی تشکیل می‌دهد. در این معنا افراد به دنبال افزایش سود خود و اجتناب از هزینه برای خوداند.

۲- افراد می‌توانند ترجیحات خود را اولویت‌بندی کنند. ترتیب اولویت‌ها عموماً ثابت است اما با توجه به اطلاعات جدید قابل اصلاح خواهد بود.

۳- ارزیابی افراد در مورد سود و هزینه هر نتیجه بر اساس اطلاعاتی است که جمع‌آوری کرده‌اند. جمع‌آوری اطلاعات خود بخشی از هزینه‌ها محسوب می‌شود. به این علت که افراد تصور می‌کنند که اطلاعات کافی دارند اما ندارند و یا در محاسبه دچار اشتباه می‌شوند، فایده مورد انتظارشان ذهنی تلقی می‌گردد چراکه آنها لزوماً نمی‌توانند شناخت عینی دقیقی از فایده مورد انتظار خود به دست آورند.

۴- افراد بر اساس نتایج (مانند کالا، خدمات و مانند آن) اقدام به انتخاب عقلانی می‌کنند و نه بر اساس خصوصیات مرتبط به رفتارها یا کنش‌ها.^{۴۱}

ابزارهای مرتکب جرم در این دیدگاه، توانایی او در تشخیص آن چیزی است که در حین ارتکاب جرم رخ خواهد داد. الگوی انتخاب عقلانی کلاسیک به نحوی است که تصور می‌شود مرتکب جرم به تمام وجوه ارتکاب جرم آگاهی کامل دارد و فقط کافی است بتواند به صورت دقیق، اقدام به ارزیابی این موضوع کند که ارتکاب جرم می‌تواند منتهی به کسب منافع وی شود یا خیر؟ البته در برخی از رویکردهای انتخاب عقلانی مانند دیدگاه «عقلانیت محدود» این موضوع کمی کمرنگ‌تر شده

36. Economic Rationality

37. Bill McCarthy and Ali Chaudhary, "Rational Choice Theory and Crime", In *Encyclopedia of Crime and Criminal Justice*, ed. . D. Brunisma and D. Weisburd, (New York: Springer, 2014), 2.

38. Intentionality

۳۹. عباد تیموری و دیگران، «نقد انتخاب عقلانی از منظر رویکردهای رقیب: اقتصاد رفتاری، آزمایشگاهی و علوم مغزی»، پژوهش‌های اقتصادی ایران ۲۲(۷۳)(۱۳۹۶)، ۱۰.

۴۰. صبوری پور، پیشین، ۴۱.

41. McCarthy and Chaudhary, (op. cit.), 3.

است؛ در این الگو فرض می‌شود که مرتکب جرم به همه داده‌های مرتبط با جرم دسترسی ندارد و به دلیل وجود موانع شناختی نمی‌تواند بهترین تصمیم را اتخاذ کند^{۴۲}؛ اما همین که تصمیم مرتکب رضایت‌بخش و اصطلاحاً به حد کافی خوب باشد کافی است.^{۴۳} در این دیدگاه، هر مانع شناختی در راه تشخیص سود و زیان، به مثابه خطای شناختی تصور می‌شود که مرتکب می‌تواند با شناسایی آن، اشراف خود را بیشتر کند. در انتخاب عقلانی محدود نیز مانند انتخاب عقلانی صرف، انگیزه مجرمانه پیش‌فرض گرفته می‌شود؛ اما جزئیات ساز کارهای ذهنی مانند پیش‌بینی، انگیزش و انتخاب تحت تأثیر «نظریه بهره کافی»^{۴۴} که تعریف جرم به‌عنوان فرصت را در مرکز خود قرار داده است، کم‌رنگ می‌شود.^{۴۵}

روان‌شناسی تکاملی نیز مانند نظریه انتخاب عقلانی از یک الگوی عقلانی پیروی می‌کند اما در چگونگی تبیین با این نظریه تفاوتی اساسی دارد. روان‌شناسی تکاملی پیشنهاد می‌کند برای تبیین فرایند تصمیم‌گیری مجرمانه به‌جای عقلانیت اقتصادی از عقلانیت انطباقی استفاده شود. عقلانیت انطباقی به‌جای «فایده»^{۴۶} که بنای عقلانیت اقتصادی را شکل می‌دهد، مفهوم «شایستگی»^{۴۷} را در کانون توجه قرار می‌دهد.

در نظریه عقلانیت اقتصادی هدف مرتکب از ارتکاب جرم حداکثر کردن فایده موردانتظار خویش است، اما در این نظریه، تعریف دقیقی از فایده ارائه نشده است. در دیدگاه‌های سودگرا معمولاً فایده با لذت تعریف می‌شده است^{۴۸}؛ اما به‌مرور زمان فایده تبدیل به هر چیزی شد که مرتکب از ارتکاب جرم مراد کرده باشد.^{۴۹} تنها شرط برای تعریف فایده این بود که بتوان مسیر دستیابی به آن را با سود و زیان محاسبه کرد.

شایستگی در رویکرد روان‌شناسی تکاملی مشابه با فایده در نظریه انتخاب عقلانی عمل می‌کند. این مفهوم معنای فنی دقیقی دارد و آن موفقیت یک موجود زنده در انطباق با محیط به نحوی است که در انتقال ژن‌های خود به نسل آتی موفق عمل کند. به زبان ساده‌تر شایستگی به معنی موفقیت در افزایش تعداد فرزندان یک فرد در مقایسه با تعداد فرزندان به‌جای مانده از یک عضو متوسط

۴۲. صبوری پور، پیشین، ۱۰۵؛ محسن زانی و دیگران، «نقد عقلانیت کلاسیک؛ رویکرد عقلانیت محدود (مرزبندی شده) سایمون»، *اقتصاد تطبیقی* ۲(۶) (۱۳۹۵)، ۸۳.

۴۳. جیمز مارچ، *درآمدی بر علم تصمیم‌گیری*، ترجمه ابراهیم افشار (تهران: نی، ۱۳۹۶)، ۲۰.

44. Good Enough Theory

45. Bernasco, Van Gelder & Elffers, (op. cit.), 47.

46. Utility

47. Fitness

۴۸. جهاندار اکبری و دیگران، «فلسفه سلب حیات با نگاهی بر حقوق کیفری ایران»، *پژوهش حقوق کیفری* ۳(۱۳۹۹)،

۱۵.

49. Edward H. Hagen et al. "Decision Making What Can Evolution Do for Us?" In *evolution and the mechanisms of decision making*, ed. Peter Hammerstein and Jeffrey R. Stevens, (Cambridge: MIT Press, 2012), 103.

جمعیت است.^{۵۰} شایستگی مطلوبیت موجود در یک تبیین مبتنی بر عقلانیت انطباقی است؛ یعنی مشابه مفهوم فایده که در نظریه انتخاب عقلانی مورد توجه است.

اهمیت و محوریت شایستگی در نظریه روان‌شناسی تکاملی در این است که تکامل از گونه‌هایی حمایت می‌کند که خصوصیات فیزیکی و روانی منطبق با محیط خود داشته باشند و بتوانند به مشکلات موجود در اطرافشان به خوبی پاسخ گویند. چراکه موجوداتی که با محیط انطباق بیشتری داشته باشند در انتقال ژن‌های خود به نسل‌های آتی موفق‌تر خواهند بود.

شایستگی به این دلیل که به راحتی از طریق سود و زیان قابل محاسبه است می‌تواند در قالب یک الگوی عقلانی عمل کند.

یکی از مشکلات انتخاب عقلانی در تبیین فرایند تصمیم‌گیری مجرمانه آن است که روش علی - معلولی حاکم بر این نظریه به صورت ایستا عمل می‌کند و توانایی تبیین چندمرحله‌ای ندارد. برای نمونه جرمی مانند کلاهبرداری را در نظر بگیرید:

کلاهبرداران دائماً در حال تغییر روش و ابزارهای فریب هستند. در نقطه مقابل، صاحبان اموال و متصدیان پیشگیری نیز در حال بهبود روش‌های خود برای جلوگیری از ارتکاب جرم‌اند. نظریه انتخاب عقلانی به این دلیل که تصویر ساده‌ای از دستگاه شناختی انسان ارائه می‌دهد توانایی کافی برای تبیین یک روش چندمرحله‌ای ندارد؛ اما یک نظریه تکاملی به دلیل تبیین تجربی‌تر و چندلایه‌ای که از فرایند تصمیم‌گیری ارائه می‌دهد، این توانایی را دارد که فرایند بهبود روش‌های پیشگیری از جرم و بهبود روش‌های مرتکبان جرم را در یک تبیین تعاملی چندمرحله‌ای، طراحی کند. همچنین عقلانیت اقتصادی به اصولی مانند نیت‌مندی و خودمحوری متکی است. در حالی که عقلانیت انطباقی به این دلیل که معتقد است محاسبه عقلانی، توسط فرایند تکامل انجام می‌شود این قابلیت را دارد که در روش خود اتکای کمتری به این اصول نشان دهد. این موضوع سبب افزایش توانایی تبیین مبتنی بر عقلانیت انطباقی نسبت به رفتارهایی می‌شود که لزوماً با آگاهی و توجه رخ نمی‌دهند. تفاوت‌های این دو دیدگاه عقلانی را می‌توان در جدول زیر خلاصه کرد.

مؤلفه	الگوی عقلانیت	مطلوبیت	روش	نیت‌مندی	نحوه محاسبه
انتخاب عقلانی	عقلانیت اقتصادی	فایده (انتزاعی و ذهنی)	علی - معلولی خفلی	لزوماً نیت‌مند	توسط کنشگر و در حین تصمیم‌گیری
روان‌شناسی تکاملی	عقلانیت انطباقی	شایستگی (عینی)	تعاملی، چندلایه و دوسویه	نیت‌مند و غیر نیت‌مند	توسط انتخاب طبیعی و در طی فرایند تکامل

جدول ۲- تفاوت‌های انتخاب عقلانی و روان‌شناسی در عقلانیت حاکم بر روش خود

۵۰. مایکل ریدلی، تکامل، ترجمه عبدالحسین وهاب زاده (مشهد: جهاد دانشگاهی مشهد، ۱۳۹۱)، ۹۱.

۵۱. معنای شایستگی در تکامل ارتباطی به معنای ارزشی آن ندارد.

۲- شکل‌گیری راهبردهای همکارانه در جوامع بشری

همان‌طور که اشاره شد این نوشته به دنبال پاسخ به این پرسش است که راهبردهای همکارانه چگونه می‌توانند محملی برای شکل‌گیری راهبردهای متقابلانه و درنهایت ارتکاب جرایم سودمدار شوند؟ برای دستیابی به پاسخ این پرسش چاره‌ای به‌جز تبیین چگونگی شکل‌گیری رفتارهای همدلانه در انسان وجود ندارد. چراکه این تبیین مقدمه لازم برای ورود به موضوع اصلی پژوهش است.

یک روش تکاملی با استفاده از یک الگوی چندلایه و تعاملی این امکان را فراهم می‌کند که کنشگران در فرایندهای تکرارپذیر و رفت و برگشتی، به سطح قابل‌قبولی از تعادل و پایداری در اتخاذ راهبردهای همکارانه برسند؛ اما زمینه‌های اجرای این امکان باید در دستگاه شناختی انسان‌ها وجود داشته باشد، در غیر این صورت چنین رفتارهایی در انسان پایدار نخواهند بود. به همین خاطر برای اینکه رفتارهای پایداری مانند رفتارهای همکارانه شکل گیرد به وجود سازکارهای روان‌شناختی مشخصی نیاز است. این سازکارها باید بتوانند به‌صورت تکرار شونده‌ای زمینه استمرار چنین رفتارهایی را فراهم کنند و درنهایت منتهی به راهبردهای همکارانه قابل‌انکاس شوند.

این سازکارها در این فصل معرفی و ارتباط آنها با موضوع همکاری شرح داده می‌شود: برای ایجاد رفتار همکارانه نخست باید این قابلیت وجود داشته باشد که بتوانیم افراد دیگر را که مانند ما فکر می‌کنند و احساساتی شبیه ما دارند شناسایی کنیم و خصوصیات آنان را به ذهن^{۵۲} بسپاریم. این توانایی توسط سازکار روان‌شناختی «نظریه ذهن» مورد‌بحث قرار می‌گیرد. در گام بعدی باید هیجان‌هایی در ما وجود داشته باشند که در هنگام کمک به هم‌نوعان موجب ایجاد احساس مطلوب و در نتیجه احتمال تکرار این رفتارها شوند. هیجان «همدلی»^{۵۳} انسان‌ها را قادر به بروز چنین رفتارهایی می‌کند. درنهایت نیز باید سازکاری وجود داشته باشد که زمینه سوءاستفاده افراد سودجو را از همدلی کاهش دهد. «احساس انصاف»^{۵۴} چنین وظیفه‌ای برعهده دارد. در این مبحث این سازکارها تبیین می‌شوند.

۲-۱- نظریه ذهن سنگ بنای همکاری

همکاری بدون توجه به نظریه ذهن قابل‌تصور نیست.^{۵۵} افراد جامعه باید بتوانند میان افراد گروه تمایز قایل شوند و در نتیجه بتوانند از طریق گمانه‌زنی درباره انگیزه و قصد آنها، تفاوت میان افراد همکار و افراد فریب‌کار را تشخیص دهند. همدلی دارای نشانه‌های شناختی و حسی مشخصی است که توسط افراد قابل‌دریافت است. در این معنا، نظریه ذهن به‌عنوان یک سازکار روان‌شناختی تکاملی، کمک می‌کند افراد بتوانند خود را جای فرد مقابل قرار دهند و مسائل را از زاویه او بررسی کنند. این سازکار کمک می‌کند که یک فرد بداند دیگران چه فکر می‌کنند و به چه نیاز دارند. همچنین این توانایی که

52. A Theory of Mind

53. Empathy

54. The Sense of Fairness

55. Jason Roach and Ken Pease, *Evolution and Crime* (New York: Routledge, 2013), 31.

یک فرد خود را جای دیگری فرض کند و از زاویه دید او به مسائل نگاه کند در نتیجه این سازکار ایجاد می‌شود. نظریه ذهن نقش مهمی در فرایند انتقال فرهنگی از نسلی به نسل دیگر ایفا کرده است.^{۵۶} در اواخر قرن گذشته میلادی اعلام شد بالغ بر نیمی از پژوهش‌هایی که روی کودکان انجام شده درباره نظریه ذهن بوده است.^{۵۷} این سازکار شناختی تقریباً در ۲۱ ماهگی در کودکان به وجود می‌آید یعنی در این سن، کودکان به طور کامل متوجه وجود خود و استقلال خود از دیگران می‌شوند. در این سن، کودکان روبروی آینه تشخیص می‌دهند لکه‌ای که روی تصویرشان در آینه نقش بسته است را باید روی صورت خود جستجو کنند. توانایی تشخیص خود به عنوان یک فاعل شناسایی مستقل، گام نخست نظریه ذهن است. کودکان به سرعت متوجه گام دوم نظریه ذهن می‌شوند و خواهند دانست که دیگران نیز مانند آنان توانایی فکر کردن دارند؛ این توانایی در آنان پیشرفت خواهد کرد؛ به نحوی که پس از چهار سالگی متوجه خطاهای ذهنی دیگران خواهند شد. کودکان در این سن متوجه می‌شوند که دیگران نیز دارای ذهن‌اند و می‌توانند باورهای خود را داشته باشند. یکی از اصلی‌ترین آزمون‌ها برای تشخیص نظریه ذهن یک بازی نمایشی است. در این بازی عروسکِ نخست با یک شکلات وارد صحنه می‌شود و آن را در یک جعبه پنهان می‌کند، سپس خارج می‌شود. سپس عروسک دوم وارد صحنه می‌شود، شکلات را از جعبه بیرون می‌آورد و در جای دیگری پنهان می‌کند و او نیز خارج می‌شود. در مرحله‌نهایی عروسکِ نخست مجدداً وارد صحنه می‌شود. در این لحظه از کودک پرسیده می‌شود که عروسکِ نخست کجا به دنبال شکلات خواهد گشت؟ کودکانی که بیش از چهار سال سن دارند و نظریه ذهن در آنان رشد کرده است به درستی به جعبه اشاره می‌کنند.^{۵۸} چون می‌دانند که عروسکِ نخست دارای ذهنی متفاوت از ذهن آنان است. آنان در حقیقت از دریچه خود به سؤال پاسخ نمی‌دهند بلکه از جانب عروسکِ نخست به مسئله نگاه می‌کنند. کودکان کمتر از چهار سال و همچنین افرادی که دچار درخودماندگی اند^{۵۹} توانایی تفکیک باور عروسک از باور خود را ندارند.^{۶۰}

به‌مرور زمان نظریه ذهن ابعاد دیگری به خود می‌گیرد. کودکان بعد از چهارسالگی می‌فهمند که خودشان وجود دارند و دیگران نیز دارای ذهنی مستقل‌اند. در گام سوم آنها درک خواهند کرد که دیگران می‌دانند که آنان می‌دانند که دیگران می‌توانند ذهن آنان را شناسایی کنند. این زنجیره ذهن‌خوانی معمولاً بین شش تا هشت مرحله ادامه پیدا می‌کند.

این توانایی روان‌شناختی نقش پررنگ و مؤثری در اجتماعی شدن انسان ایفا کرده است. مسائلی مثل پیش‌بینی حمله متخاصمان، آرام کردن اعضای خانواده که با یکدیگر

56. Herbert Gintis and Dirk Helbing, "Homo Socialis: An Analytical Core for Sociological Theory." *Review of Behavioral Economics* 2(2015): 3.

57. علی مشهدی، «نظریه ذهن رویکردی جدید به روانشناسی تحولی»، تازه‌های علوم شناختی ۳(۵)(۱۳۸۲)، ۷۱.

58. Evan Westra and Peter Carruthers, *Theory of Mind*, In *Behavioral Science and Psychology*, ed. Todd K. Shackelford and Viviana A. Weekes-Shackelford, (Cham: Springer, 2016), 3.

59. Autism

۶۰ پینکر، پیشین، ۷۱.

دچار تعارض شده‌اند، تهدید کردن مؤثر سایرین و ایجاد اتحاد بین گروه‌ها تنها مواردی از مسائل تکاملی است که نظریه ذهن در حل آنها مورد استفاده قرار گرفته است.⁶¹ نظریه ذهن در شکل‌گیری جرایم نیز نقش عمده‌ای ایفا می‌کند و در اصطلاح مانند یک چاقوی دو لبه عمل می‌کند. توانایی در فریب دادن دیگران شاید مهم‌ترین اثر نظریه ذهن باشد. ما انسان‌ها در دروغ گفتن و گمراه کردن دیگران توانایی ویژه‌ای داریم و در موارد ضروری می‌توانیم از این توانایی روان‌شناختی خود استفاده یا سوءاستفاده کنیم و منافی برای خود جلب کنیم یا ضرری را از خود دور کنیم. این مسئله مقدمه‌ای برای درک اثرات دوسویه یک نظریه تکاملی است.

۲-۲- همدمی، پیونددهنده عاطفی افراد به یکدیگر

پس از نظریه ذهن، در مرحله دوم باید سازگاری وجود داشته باشد که به ما برای درک عاطفی هیجان‌های دیگران و نیز واکنش مناسب به این احساسات کمک کند. این سازگار تحت عنوان «همدمی» بخشی از دستگاه شناختی ما را شکل داده است.

خاستگاه همدمی در موجودات بسیار کهن است و احتمالاً به‌ضرورت حل مسئله انطباقی پرورش فرزند بازمی‌گردد. در حقیقت کارکرد همدمی، حمایت از رابطه خویشاوندی میان افراد است. به‌خصوص حمایت از کودکان تا رسیدن آنها به سنی که بتوانند مستقل شوند⁶²؛ اما همدمی در انسان‌ها محدود به روابط میان خویشاوندان نیست بلکه می‌تواند میان افرادی ایجاد شود که رابطه خویشاوندی با یکدیگر ندارند.

همدمی لازمه ایجاد رفتارهای همکارانه و مشترک است. پژوهش‌های حوزه روان‌شناسی تکاملی یافته‌های مهمی در این ارتباط دارد که رفتارهای همکارانه و مشترک انسان، نقش کلیدی و مهم در بقای این موجود ایفا کرده است. همکاری در انسان‌ها شامل همکاری با خویشان و غیرخویشان می‌شود⁶³ که به لحاظ تکاملی از اهمیت بسیاری برخوردار است.

همدمی عموماً یک عامل هیجانی در کاهش جرم به حساب می‌آید. پژوهش‌های فراوانی نشان می‌دهد سطح بالای همدمی مانع از ارتکاب رفتارهای مجرمانه می‌شود. چنانکه برخی از جرم‌شناسان تکاملی نقش همدمی در انسان را با نقش اقدامات وضعی در محیط مقایسه کرده‌اند. همان‌طور که پیشگیری وضعی می‌تواند زمینه‌های ارتکاب جرم را در محیط کاهش دهد همدمی هم می‌تواند انگیزه‌های رفتارهای مجرمانه را کاهش دهد⁶⁴؛ اما همین سازگار شناختی ممکن است تبدیل به پاشنه آشیل افراد در فریب خوردن از مرتکبان جرایم سودمداری مانند کلاهبرداری شود.

مستندات تجربی همدمی به بررسی‌های حوزه رشدشناسی اخلاق در میان نوزادان و کودکان بازمی‌گردد. در آغاز ۱۸ ماهگی می‌توان شاهد شکل‌گیری رفتارهای همدلانه از جانب کودکان بود.

61. David Buss, *Evolutionary psychology: the new science of the mind* (Boston: Pearson, 2016), 399.

62. Roach and Pease, op. cit., 30.

63. Russil Durrant and Tony Ward, *Evolutionary criminology: towards a comprehensive explanation of crime*, (Amsterdam: Academic Press, 2015), 92.

64. Roach and Pease, op. cit., 33.

این رفتارها ابتدا به شکل تلاش برای آرام کردن افراد ماتم‌زده، خود را بروز می‌دهد که گاهی اوقات همراه با هزینه‌هایی برای خود کودکان است. در آغاز دو سالگی کودکان درمی‌یابند که خواهند توانست با مشارکت یکدیگر به یک هدف مشترک دست پیدا کنند. کودکان همچنین نسبت به نحوه توزیع منابع حساس‌اند و بی‌انصافی در نحوه توزیع را بر نمی‌تابند. این حساسیت تنها شامل دریافت پایین‌تر از معمول نیست؛ کودکان حتی در صورت دریافت بالاتر از معمول نیز واکنش نشان می‌دهند.^{۶۵} در سه سالگی، هنجارهای اجتماعی برای کودکان قابل‌درک می‌شود و آنان درک خواهند کرد که در برخی شرایط برخلاف میل خود مجبور به مشارکت در امور مشخص اجتماعی‌اند. انسان‌ها در هنگام مواجهه با یک موقعیت همدلانه درگیر یک فعل‌وانفعال زیستی - عصبی می‌شوند نه یک انتخاب عقلانی.^{۶۶} این واسطه‌های عصبی و هورمونی در هنگام کمک به دیگران احساس لذت ایجاد می‌کنند (لذت‌جویی) یا مانع از احساس رنج ناشی از عذاب وجدان می‌شوند (اجتناب از درد) که به شکل‌گیری چنین رفتارهایی کمک می‌کند.^{۶۷} مطالعات نشان می‌دهد به‌دست‌آوردن یا هدیه دادن چیزی بارزتر موجب فعال شدن بخش‌هایی از مغز می‌شوند که وظیفه ایجاد خوشنودی در افراد برعهده آنهاست. اگرچه این واسطه‌های زیستی - عصبی در محیط تکاملی انسان (گروه‌های کوچکی که همه یکدیگر را می‌شناسند) رفتار بهینه‌ای را رقم می‌زند و از معیارهای عقلانیت انطباقی برخوردار بوده است اما در محیط مدرن ممکن است به خوبی محیط تکاملی به مسائل پاسخ ندهند.^{۶۸} چراکه همدلی در نتیجه انطباق انسان با مسائل انطباقی قدیمی او ایجاد شده و هنوز فرصت کافی برای هماهنگی با محیط پیچیده امروزی فراهم نشده است.

۲-۳- هیجان انصاف سازکاری برای مهار سواری مجانی

یک موجود اجتماعی که از حساب خود برای دیگران هزینه می‌کند و طبیعتاً انتظار رفتار متقابل دارد، باید بتواند مانع از سوءاستفاده افرادی شود که تنها برای گرفتن سود پیش آمده‌اند و قصدی برای پاسخ دادن به کمک یا فداکاری دیگران ندارند؛ به همین دلیل افراد باید توانایی تشخیص این موضوع را داشته باشند که در جامعه باید هر چیزی در جای درست خود قرار گیرد و هیچ‌کس به حق دیگری صدمه‌ای وارد نکند. این سازکار، همان چیزی است که تحت عنوان احساس انصاف معرفی شده است و به این پژوهش برای تبیین رفتار همکارانه کمک می‌کند.^{۶۹} مستندات تجربی این احساس معمولاً به همراه هیجان همدلی ارائه می‌شود؛ چراکه این دو مفهوم پیوند زیادی با یکدیگر دارند. این شواهد تجربه‌های رفتاری انسان‌ها را مورد ملاحظه قرار داده‌اند

65. Durrant and Ward, op. cit., 101.

۶۶. آنتونی داماسیو، خطای دکارتر؛ عاطفه، خرد و مغز انسان، ترجمه رضا امیررحیمی (تهران: مهریستا، ۱۳۹۱)، ۲۵۹.

۶۷. برای بررسی بیشتر شاخص‌های بدنی در شکل‌دهی به انتخاب و تصمیم‌گیری نک: داماسیو؛ پیشین، ۲۵۹ - ۲۹۶.

68. Hopcroft, Rosemary L. (Ed.). The Oxford Handbook of Evolution, Biology, and Society. Edited by Rosemary L Hopcroft. New York: Oxford University Press, 2018. 407.

69. Roach and Pease, op. cit., 27.

و ضمن بررسی موضوع همدلی به احساس انصاف نیز توجه کرده‌اند. تمرکز این پژوهش‌ها عمدتاً بر روی مشارکت، اعتماد و تنبیه (اعم از مجازات) استوار بوده و در جوامع غربی و غیر آن صورت پذیرفته است.

اصلی‌ترین نتیجه این پژوهش‌های رفتاری در مورد انسان این بوده است که به‌طور کلی انسان‌ها در تقابل با هم‌نوعان خود به ندرت تمایل به در نظر گرفتن منفعت فردی دارند؛ برعکس به نظر می‌رسد تمایل به بروز رفتارهای انصاف‌گرایانه و تعاملی شکل اصلی رفتارهای چندجانبه را در برمی‌گیرد. این یافته‌ها با آنچه که در تبیین انتخاب عقلانی از رفتار انسان ارائه می‌شود همخوانی ندارد. همچنین شواهد از تمایل بالای همکاری‌هایی حکایت دارد که لزوماً برای خود افراد سودی به همراه ندارند. بخش دیگری از شواهد این پژوهش‌ها به تمایل بالای افراد به تنبیه کسانی اشاره می‌کند که در تقابل با سایرین رفتارهای منصفانه‌ای از خود بروز ندادند. این تنبیه در پاره‌ای از مشاهده‌ها حتی با هزینه‌هایی برای شخص تنبیه‌کننده همراه بوده است. با افزایش احتمال تنبیه افرادی که تمایل به رفتار همکارانه ندارند، میزان مشارکت سایرین افزایش می‌یابد.^{۷۰} با توجه به اینکه این پژوهش‌ها در فرهنگ‌های متفاوتی انجام شده است می‌توان نتایج آن را به نحوی مشترک میان تمام جوامع در نظر گرفت.

شکل‌گیری سازکار انصاف در آدمیان اولین نشانه‌های خود را با باور عمیق به مفهوم عدالت مطلق بروز می‌دهد. مفهومی که در میان کودکان هم جا افتاده و عمیق است. «پیاژه»^{۷۱} در حین تحقیقات خود در راستای تبیین نحوه شکل‌گیری و تحول رشد در افراد متوجه شد کودکان در اولین مرحله از رشد اخلاقی خود جهان را از منظر عدالت مطلق می‌نگرند. در یک آزمایش، او برای کودکان داستان پسری را تعریف کرد که پس از دزدی و در حین عبور از پل اتفاق ناگواری را تجربه می‌کند. بیشتر کودکان این اتفاق را نتیجه دزدی پسر می‌دانستند. در این مرحله که پیاژه به آن واقع‌گرایی اخلاقی می‌گوید کودکان میان قواعد اخلاقی و قواعد فیزیکی نوعی پیوند ایجاد می‌کنند و معتقدند طبیعت پاسخ رفتار اخلاقی منفی را خواهد داد.^{۷۲} اما عقلانیت انطباقی چگونه به شکل‌گیری سرشتی احساس انصاف منتهی شده است؟ آزمون زیر تا حد زیادی پاسخ این سؤال را مشخص خواهد کرد:

در نظریه‌های تصمیم‌گیری عقلانی مبحثی تحت عنوان «بازی پیشنهاد نهایی»^{۷۳} وجود دارد. فرض کنید شخص «الف» میزان مشخصی پول دارد. او باید پول را بین خود و شخص «ب» تقسیم کند. اگر شخص «ب» سهم در نظر گرفته شده برای خود را بپذیرد به هر دوی آنها پول تعلق خواهد گرفت اما اگر او این سهم را نپذیرد هیچ‌کدام پولی دریافت نخواهند کرد. در یک نگاه صرفاً اقتصادی، توقع داریم پیشنهاد دهنده (شخص الف) سهم بیشتری

70. Durrant and Ward, op. cit., 101.

71. Piaget J.

۷۲. محمدرضا جهانگیر زاده، «دبده‌های شناختی تحولی در رشد اخلاقی»، معرفت اخلاقی (۱۳۹۰)، ۱۱۴.

73. The Ultimatum Game

برای خود طلب کند و حداقل میزان ممکن را به شخص «ب» پیشنهاد دهد. همچنین به لحاظ اقتصادی توقع داریم شخص «ب» هر پیشنهادی را بپذیرد؛ اما در کمال تعجب هم پیشنهاد دهنده‌ها سهم منصفانه‌ای پیشنهاد می‌دهند و هم تصمیم‌گیرنده‌ها اگر بین سهم خود و سهم تقسیم‌کننده تفاوت فاحشی وجود داشته باشد از پذیرفتن آن امتناع می‌کنند.^{۷۴} در اینجا سوگیری‌های شناختی تکامل‌یافته، بر اساس قاعده انتخاب عقلانی رفتار نمی‌کنند اما در یک دیدگاه انطباقی، در حال ارائه یک راه‌حل عقلانی برای یک پدیده‌اند؛ آنها بی‌عدالتی را تاب نمی‌آورند حتی اگر در منبع کسب پول سهم نبوده باشند. این آزمایش تبدیل به یکی از شواهد علمی نقدکننده نظریه‌های انتخاب عقلانی شد. نفع فردی که تبدیل به هویت اصلی نظریه انتخاب عقلانی شده همیشه در جهت نفع فردی حرکت نمی‌کند^{۷۵}؛ در بسیاری موارد نفع فردی در نتیجه توجه به منافع افراد دیگر فرصت تحقق می‌یابد.

۳- جرایم سودمدار به مثابه راهبردهای تقابلی

در این بخش به نقش سازکارهای تکاملی در ایجاد راهبردهای پایدار رفتاری اشاره می‌شود و اینکه رفتارهای متقابلانه از جمله جرایم سودمداری مانند کلاهبرداری، خیانت در امانت و سرقت چگونه از دل چنین راهبردهای پایداری بروز می‌یابند. همان سازکارهایی که در شکل‌گیری رفتارهای پایدار همدلانه نقش ایفا می‌کنند نقش مهمی نیز در مهیا شدن ظرفیت‌های مرتبط با جرایم سودمدار دارد. نقش دوگانه و پویای این سازکارهای شناختی بر اساس معیارهای عقلانی قابل توجیه‌اند اما این عقلانیت از جنس عقلانیت انطباقی است نه عقلانیت اقتصادی.

۳-۱- قدمت شکل‌گیری راهبردهای تقابلی و تعاملی در جوامع بشری

رفتار اجتماعی انسان را می‌توان به صورت یک آونگ در نظر آورد که میان دو الگوی اصلی رفتاری در نوسان است؛ رفتار تقابلی و رفتار همدلانه. رفتار تقابلی ریشه‌ای دیرینه‌تر دارد و حاصل دوره‌ای از تکامل انسان است که هنوز گروه‌های اجتماعی گسترده شکل نگرفته بودند (شکل ۱). در این دوره نسبتاً کهن انسان‌های اولیه در گروه‌های کوچک سازماندهی می‌شدند و در ساوان‌های گسترده آفریقا به دنبال به دست آوردن منابع زیستی نسبتاً پایدار با سایر گروه‌های رقیب در کشمکش دائمی به سر می‌بردند. در این دوره، رفتارهای تهاجمی و پرخاشگرانه می‌توانست به کسب منابع حیاتی بیشتری برای گروه کوچک منتهی شود، به همین دلیل رفتارهای رقابتی و قدرت‌طلبانه، الگوی غالب رفتار برای کسب منابع حیاتی بوده است. در یک دیدگاه تکاملی، مفهوم تعارض به معنی رقابت بر سر منابع است. رقابت به تعارض‌های منافی بازمی‌گردد که در آن مالکیت یک فرد توسط فردی دیگر سلب می‌شود.^{۷۶}

74. Roach and Pease, op. cit., 43.

75. محمدرضا جوادی یگانه، «رویکرد جامعه‌شناسانه نظریه انتخاب عقلانی»، راهبرد فرهنگ ۳(۱۳۷۸)، ۶۱.

76. Martin Daly and Margo Wilson, "Crime and Conflict: Homicide in Evolutionary" Psychological→ Perspective 22(1997): 54.

انسان در گذشته دور تکاملی خود در محیط پر تعارض می‌زیسته است؛ به این معنا که رقابت میان گروه‌های کوچک بر سر منابع و قلمرو بسیار زیاد بوده و توانایی‌های شناختی برای غلبه بر این مسائل از اهمیت بالایی برخوردار بوده است.

شکل ۲- حرکت راهبرد رفتاری انسان از الگوهای حاصل جمع صفر به سمت الگوهای حاصل جمع مثبت

در مقابل، رفتارهای همدلانه و تعاملی محصول دوره‌های نوین‌تر است. در محیط تکاملی نوین‌تر^{۷۷}، گروه‌های اجتماعی انسانی، فشار تکاملی زیادی را در اثر نامساعد شدن وضعیت بوم‌شناختی و غیرپایدار شدن منابع، تحمل می‌کردند. در دوره جدیدتر تکاملی، انسان‌ها به صورت گروه‌های شکارچی و جمع‌آورنده در کنار سایر گروه‌ها زیست می‌کرده‌اند. گروه‌های انسانی در شکار جانوران بزرگ با مشکلات بسیاری مواجه بودند چراکه شکار چنین جانورانی آسان نبوده و همچنین تعقیب و یافتن آنها نیز نیاز به برنامه‌ریزی و ممارست بسیار داشته است. به همین دلیل احتمال موفقیت در شکار بسیار پایین و احتمال اینکه بسیاری از گروه‌ها برای مدت زمان طولانی از یک شکار موفق محروم باشند، بسیار زیاد بوده است. این فشار طی صدها نسل منتهی به تغییراتی در دستگاه شناختی شد، به نحوی که به مرور رفتارهای همدلانه و مساوات‌گرایانه در انسان‌ها شکل گرفت. در نتیجه آنها می‌توانستند با همکاری، منابع محدود و دیرپای محیط را به دست آورند و میان یکدیگر تقسیم کنند. در این دوره، فداکاری متقابل در گروه‌های انسانی نشو و نما یافت.^{۷۸} در نتیجه شکل‌گیری رفتارهای همدلانه و همکارانه، رفتارهای مبتنی بر رقابت‌جویی تحت تأثیر قرار گرفت و تا حدی متعادل شد اما به طور کلی از میان نرفت. چنانکه هنوز هم می‌توانیم نشانه‌های وجود چنین تمایلی را در انسان‌ها جستجو کنیم. در محیط تکاملی نوین‌تر که خطرات کسب منابع حیاتی بالا و پایداری این منابع کم بود بقای انسان در گروه تقسیم عادلانه و با دقت منابعی بود که به دست می‌آمد. در این محیط جایی برای سواری مجانی^{۷۹} و رفتارهای سوءاستفاده‌گرایانه نبود، چراکه هرگونه زیاده‌خواهی می‌توانست به

۷۷. دوره نوین‌تر تحت عنوان پلیو پلئوستوسن (Plio-Pleistocene) شناخته می‌شود که بین ۵ میلیون سال تا ۱.۸ میلیون سال پیش در جریان بوده است. این دوره در حقیقت از دو دوره پلیوسن و پلیوستوسن تشکیل شده است. Hopcroft (Ed.), op. cit., 405.
78. Free Riding
79. Free Riding

بقای سایر افراد گروه لطمه بزند. از همین‌رو راهبردی در میان انسان‌ها شکل گرفت که تحت عنوان «معامله به مثل قوی»^{۸۰} شناخته می‌شود. این مفهوم به معنی تمایل بالا به تقسیم وظیفه اجتماعی برای همکاری با دیگران به شیوه مشابه است حتی اگر این اقدام هزینه‌های شخصی داشته باشد و همچنین به معنی وجود اراده به تنبیه افرادی است که قواعد همکاری را نقض می‌کنند حتی اگر تنبیه هزینه‌هایی برای افراد داشته باشد.^{۸۱} سازکارهایی که در بخش پیشین مورد شناسایی قرار گرفت زمینه‌های روان‌شناختی ایجاد چنین راهبردی را فراهم کرده‌اند. شواهد تجربی مرتبط با نظریه‌های انتخاب عقلانی نیز وجود راهبردهای پایدار و بلندمدت همکاری در جامعه (با تأکید بر جوامع با نرخ بالای رفتار اخلاقی) را مورد تأیید قرار می‌دهند.^{۸۲}

۳-۲- پیوند میان راهبردهای تعاملی و تقابلی

از آنجاکه رفتارهای نوع‌دوستانه و همدلانه در شرایطی به وجود آمده‌اند که احتمال تعامل و برهم‌کنش اعضای یک گروه انسانی در آن بالا بوده است، در نتیجه احتمال سوءاستفاده و تقلب از جانب افراد گروه نیز قابل پیش‌بینی است. معیارهای عقلانی به خوبی نشان می‌دهند که راهبردهای همکاری‌ناکارانه و پایدار همیشه احتمال تقلب را در خود دارند.^{۸۳} تقلب توسط افرادی اتفاق می‌افتد که سیگنال‌های فداکاری ارسال می‌کنند اما در همکاری و تعامل ضعیف عمل می‌کنند؛ افرادی که اصطلاحاً توانایی یا تمایل بده - بستان اجتماعی ندارند.

اگر عدم تمایل سایرین نسبت به تعامل با این افراد ناشی از ضعف آنها در گردآوری منابع حیاتی باشد در این صورت یکی از راه‌های بقا برای آنان این است که وانمود به ارائه یک منبع حیاتی کنند تا از این طریق بتوانند یک رابطه تعاملی با سایر افراد گروه داشته باشند. این افراد در حقیقت وانمود می‌کنند که در حال پیشبرد یک راهبرد برد - برد هستند اما از آنجاکه در نهایت چیزی ارائه نمی‌دهند یک راهبرد برد - باخت (حاصل جمع صفر) اتخاذ می‌کنند. در یک نگرش افراطی تکاملی شاید بتوان چنین راهبردی را یک راهبرد انگلی نامید.^{۸۴}

در یک دیدگاه تکاملی، دستگاه شناختی انسان به وسیله سازکارهای روان‌شناختی تکاملی، راهبردهای رفتاری متنوعی در راستای ایجاد همکاری اجتماعی ایجاد می‌کند. سازکاری مانند نظریه ذهن به همان اندازه که توانایی ایجاد راهبردهای همکاری‌ناکارانه را ایجاد می‌کند می‌تواند منتهی به اتخاذ راهبردهای غیرتعاملی نیز بشود. متقلبان می‌توانند با استفاده از این سازکار، رفتارهایی را شبیه‌سازی کنند که منتهی به بروز هیجان همدلی در بزه‌دیدگان احتمالی گردد. از همین‌رو ضروری است تا جای

80. Strong Reciprocity

81. Durrant and Ward, op. cit., 103.

۸۲. سالار جلیل‌پور و دیگران، «معرفی و ارزیابی مدل رفتاری جدید در اتخاذ رفتارهای اخلاقی پایدار بر پایه تئوری انتخاب عقلانی»، نظریه‌های کاربردی اقتصاد (۱۳۹۷)، ۷۷.

۸۳. الگزندر روزنبرگ و دانیل مک‌شی، درآمدی معاصر بر فلسفه زیست‌شناسی، ترجمه پریسا صادقیه (تهران: پیام امروز، ۱۳۹۲)، ۳۳۵.

84. Hopcroft (Ed.), op. cit., 409.

ممکن راهبرد متقلبانۀ خود را شبیه به راهبردهای همدلانۀ رایج در اجتماع کنند. در غیر این صورت بزه‌دیدگان احتمالی خواهند توانست با استفاده از سازکار انصاف، به غیرتعاملی بودن راهبرد آنان پی ببرند. نتیجه اینکه راهبردهای متقلبانۀ تنها می‌توانند با تقلید راهبردهای همدلانۀ به هدف خود دست یابند و در واقع کاملاً به این راهبردها گره خورده‌اند.

پیش‌فرض عمده‌ای که میان افراد و حتی بسیاری از روان‌شناسان رایج است چنین حکم می‌کند که همدلی بخشی از رفتارهای اجتماع‌محور است و برای سایرین هم پیامدهای مثبتی دارد؛ اما دقیقاً زمانی که همکاری تبدیل به یک راهبرد قابل‌اتکا می‌شود راهبردهای متقلبانۀ هم محمل مناسبی برای بروز می‌یابند. در اینجا می‌توان گفت همدلی و سوءاستفادهٔ مالی، مانند دو متغیر وابسته به یکدیگر عمل می‌کنند.⁸⁵

برای مثال راهبردهای مبتنی بر تقلب مانند کلاهبرداری را در نظر بگیرید: برای استفاده از چنین راهبردی نیاز است که انسان‌ها توانایی ذهن‌خوانی داشته باشند یعنی بتوانند حدس بزنند طرف مقابل به چه چیز فکر می‌کند و چه چیزهایی را متوجه شده است. این توانایی نیاز به بهره‌گیری از نظریه ذهن دارد. شاید این توانایی برای ما بدیهی به نظر برسد اما باید دانست که این سازکار روان‌شناختی پیچیده در بیشتر گونه‌ها مفقود است و گونه‌های اندکی الگوهای بسیار سادهٔ آن را بروز می‌دهند؛ اما انسان‌ها به لطف این سازکار، قادرند ذهن طرف مقابل را تا چند مرحله بخوانند. در جرایم پیچیده مثل کلاهبرداری، ذهن‌خوانی می‌تواند تا هشت درجه هم پیش برود. این سازکار روان‌شناختی پیچیده در محیطی شکل گرفته است که انسان‌ها برای بقا، به دانستن این مسئله که چه داده‌هایی درست و چه داده‌هایی متقلبانۀ نیاز داشته‌اند. همچنین توانایی فریب دادن در چنین محیطی یکی از ضروریات بقای انسان بوده است. چراکه افراد در هنگام نیاز می‌توانستند با استفاده از سازکار نظریهٔ ذهن ضمن برانگیختن هیجان‌هایی مانند همدلی و احساس اطمینان، منابع مرتبط با بقا و تولیدمثل را برای خود تأمین نمایند.

تحقیقات نشان می‌دهد که ساختار اجتماعی فعالیت‌های تولیدی در جامعه، فرصت‌هایی را ایجاد می‌کند که سبب می‌شود سوءاستفاده به‌عنوان یک راهبرد برای کسب مالکیت مناسب باشد.⁸⁶ به بیان دیگر این تحقیقات نشان می‌دهند میان راهبردهای ایجاد مالکیت در اجتماع و راهبردهای سلب مالکیت از دیگران پیوند و وابستگی متقابل وجود دارد؛ چراکه روش‌های مشروع ایجاد مالکیت با روش‌های نامشروع ایجاد مالکیت همبستگی دارند و این‌گونه نیست که این روش‌ها در تضاد با یکدیگر قرار داشته باشد.⁸⁷

اگرچه افراد معمولاً به‌وسیلهٔ مشارکت در فعالیت‌های تولیدی می‌توانند منافع مادی ایجاد کنند اما در پاره‌ای از وضعیت‌ها با سوءاستفاده از فعالیت‌های دیگران، با راحتی بیشتری خواهند توانست

85. Roach and Pease, op. cit., 33.

86. Lawrence Cohen, Bryan Vila and Richard Machalek, "Expropriative crime and crime policy: An evolutionary ecological analysis" *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention* 4(2)(1995): 199.

87. Ibidom

منافی برای خود جلب کنند. در چنین شرایطی سلب مالکیت از دیگران با استفاده از فشار، تحمیل غیرمشروع، فریب دادن و سرقت کردن به‌عنوان راهبردی برای به‌دست‌آوردن منابع ارزشمند، می‌تواند رفتاری انطباقی تلقی شود. در چنین فضایی می‌توان گفت جرایم علیه اموال اگرچه قابل پیش‌بینی‌اند اما اجتناب‌ناپذیر نیز خواهند بود و به‌نوعی محصول جانبی الگوهای بهنجار ساختار اجتماعی به حساب می‌آید. بسیاری از الگوهای رفتارهای مجرمانه علیه اموال بر الگوهای مشروع رفتارهای اقتصادی تکیه می‌کنند. در جوامع پویای امروزی حتی می‌توان گفت راهبردهای مشروع و نامشروع به‌صورت دائم در حال عوض کردن جایگاه خویش‌اند. روش‌های مشروع به شدت مستعد آسیب از جانب روش‌های نامشروع‌اند. همچنین روش‌های نامشروع به‌سرعت شناسایی می‌شوند و باید در خود تغییراتی ایجاد کنند.

۳-۳- بروز جرایم سودمدار از منظر نظریه بازی؛ نسخه تکاملی

در یک دیدگاه تکاملی می‌توانیم زمینه تعاملی حاکم میان روش‌های مشروع و نامشروع کسب منابع مالی را شکلی از نظریه بازی قلمداد کنیم. بر این مینا استفاده‌کنندگان از راهبردهای مبتنی بر کسب مشروع منابع، برای مقابله با راهبردهای نامشروع مجبورند به ابزارهای بازدارنده‌ای مثل مجازات و پیشگیری وضعی متوسل شوند. در مقابل، استفاده‌کنندگان از راهبردهای نامشروع برای دور زدن اقدامات بازدارنده، راهبردهای خود را بهبود می‌بخشند. این زنجیره تا زمانی که جامعه وجود دارد ادامه خواهد داشت. در این زنجیره، تفاوتی میان انتخاب آگاهانه راهبردهای رفتاری و انتخاب طبیعی این راهبردها توسط فشارهای بیرونی وجود ندارد. آنچه مسلم است اینکه اگر یکی از طرف‌های بازی راهبردهای خود را بهبود نبخشد بازی متوقف خواهد شد و دیگر امکان ادامه وجود ندارد. در اینجا ما شاهد گونه‌ای از «نبرد تسلیحاتی»^{۸۸} هستیم که در فرایندهای تکاملی بسیار معمول است.^{۸۹} زمانی که چنین نبردی بین راهبردهای متقابل اما وابسته به یکدیگر شکل می‌گیرد تنها می‌توان دو پایان برای آن متصور بود. اول اینکه یک نوسان نامحدود از نتایج برد - برد در میان جمعیت به‌وجود آید و دوم اینکه نسبت ثابتی از راهبردهای مجرمانه در قبال راهبردهای مشروع به‌وجود آید. این تناسب به نفع راهبردهای مشروع است اما همیشه سهمی از راهبردهای نامشروع باقی خواهند ماند.^{۹۰}

88. Arms Race

89. Ibid, 471.

۹۰. مثال معروف رفتارشناسان از رفتارهای سوءاستفاده‌گرانه که در تناسپی پایین به پایداری می‌رسند مربوط به فاخته است. فاخته‌ها برای بزرگ کردن فرزندان خود هزینه‌ای نمی‌پردازند و اصولاً مراقبت والدینی انجام نمی‌دهند و به‌جای آن تخم خود را در لانه پرندگان دیگر مثل سسک نیزار قرار می‌دهند. به‌این ترتیب سسک نیزار فرزندی را بزرگ می‌کند که به او تعلق ندارد. این رفتار با خودخواهی زن‌ها در حفظ بقای خود هماهنگی ندارد. پاسخ به این سؤال که چرا تکامل به چنین رفتاری که در ظاهر غیربهرینه است پایان نداده است تا حد زیادی به راهبردهای مجرمانه در کسب منابع مادی پیوند دارد: پرنده‌هایی مثل سسک نیزار دقیقاً از همان سازکاری ضربه می‌خورد که بقای زن‌های او را تضمین می‌کند. سازکار بسیار ساده است: سسک‌های علفزار خصوصیات اولین جوجه‌ای را که در لانه ببینند در حافظه ذخیره می‌کنند و تا پایان حیات خود، از جوجه‌هایی که چنین خصوصیتی داشته باشند مراقبت می‌کنند. این سازکار به‌صورت معمول

یک دیدگاه جرم‌شناختی تکاملی که نیم‌نگاهی به مسائل مرتبط با جمعیت داشته باشد این توانایی را دارد که عوامل مؤثر در وقوع جرم را در دو مؤلفه بوم‌شناختی گردآوری کنند. این دو مؤلفه شامل «ظرفیت قربانی در حفظ منابع»^{۹۱} خود و نیز «ارزش منابع»^{۹۲} است. در این نگرش می‌توانیم نشانه‌های یک الگوی عقلانی را ببینیم. در حقیقت ما با هزینه و فایده مواجه هستیم که هزینه‌ها در میزان مقاومت هدف و فایده‌ها در ارزش هدف خلاصه شده‌اند. البته می‌توانیم تفاوت‌های موجود میان دیدگاه تکاملی معطوف به مؤلفه‌های بوم‌شناختی و دیدگاه انتخاب عقلانی را نیز مشخص کنیم. تفاوت نخست در تعریف ارزش است. ارزش در دیدگاه تکاملی مرتبط با بقا و افزایش زادگان تعریف می‌شود؛ پس مواردی مثل کسب موقعیت‌های جنسی کمیاب یا تلاش برای حفظ حیات فرزندان را نیز دربرمی‌گیرد اگرچه منابع مادی ملموس به‌شمار نمی‌رود. دوم اینکه به‌هیچ‌وجه آگاهانه یا غیرآگاهانه بودن رفتار کنشگر در مواجهه با منابع اهمیت ندارد؛ در نتیجه نمی‌توان با قاطعیت گفت که کنشگر توانایی تشخیص و محاسبه ارزش منابع را دارد یا نه. همیشه این تشخیص به‌واسطه توانایی‌های شناختی غیرمستقیم انجام می‌گردد که متضمن محاسبه در لحظه نیست.

در یک فضای تکاملی، نظریه‌های بازی فضای مستعدی برای ظهور و بروز خواهند یافت چراکه کنشگران موجود در یک محیط یا زیست‌بوم به دلیل اینکه دائماً با یکدیگر در تماس قرار دارند به‌صورت طبیعی به سمتی سوق خواهند یافت که بتوانند راهبردهایی را به‌صورت دراز مدت و به‌صورت بهینه پیاده‌سازی کنند. در یک جامعه همه افراد نمی‌توانند رفتارهای تهاجمی و یا سوءاستفاده‌گرایانه داشته باشند. این راهبردها بر روی اعتماد متقابل اکثریت افراد جامعه که رفتارهای تعاملی دارند سوار می‌شود. برای مثال در اجتماعی که پرداخت پول با فاصله کوتاهی بعد از خرید رواج دارد (برای مثال تست کردن موقت محصول) این فرصت که افراد بتوانند با فریب فروشنده کالایی تهیه کنند و مابازایی پرداخت نکنند افزایش می‌یابد، به‌گونه‌ای که می‌توان گفت سوءاستفاده بر اساس اعتماد شکل می‌گیرد، برای همین می‌توان گفت سوءاستفاده نوعی ترفند اعتماد^{۹۳} است؛ یعنی زمانی می‌توانیم از اعتماد دیگران سوءاستفاده کنیم که پیش از آن اعتمادی در جامعه شکل گرفته باشد. این درک از رفتارهای طرف مقابل بخشی از سازکارهای روان‌شناختی است که در نتیجه تکامل به‌دست آورده‌ایم.

در الگوهای تکاملی نظریه بازی، راهبردها این توانایی را دارند که خود را در محیط ثابت کنند و از یک کنشگر به کنشگر دیگر منتقل شوند. در حقیقت در ابتدا این انتخاب طبیعی است که یک راهبرد را از طریق حمایت از دستگاه شناختی دارنده آن ثابت می‌کند و امکان انتقال آن را به دستگاه‌های

موجب بقای سسک‌ها می‌شود اما در مواردی محدود نیز نتیجه عکس می‌دهد و این پرنندگان را در معرض جوجه‌گذاری انگلی فاخته قرار می‌دهند. این سازکار برای گونه آنها بهینه است و درصد بالای موفقیت به همراه دارد؛ اما یک راهبرد سوءاستفاده‌گرانه توانسته است در حجمی محدود که به منافع سسک‌های علفزار آسیب نمی‌زند به سوءاستفاده خود ادامه دهد و به پایداری برسد.

91. Resource Holding Potential (RHP)

92. Resource Valuation (RV)

93. Confidence Trick

شناختی مشابه فراهم می‌کند.

حال باتوجه به توضیحات اشاره شده شاید بتوانیم تبیین کنیم که در جرایم سودمدار دقیقاً چه اتفاقی می‌افتد: انسان‌ها به صورت سرشتی تمایل به همکاری متقابل دارند و سازکارهایی مثل همدلی آنان را به سمت همکاری سوق می‌دهد، در کنار این یک سازکار روان‌شناختی دیگر به نام نظریه ذهن این امکان را فراهم می‌کند که افراد بتوانند متقلبان را شناسایی و اهداف آنان را پیش‌بینی کنند. در نهایت هم تمایل طبیعی افراد به انصاف از زیاده‌خواهی دیگران جلوگیری به عمل خواهد آورد؛ اما این راهبرد پایدار دارای نقاط آسیب‌پذیری زیادی است: اول اینکه افراد متقلب نیز از نظریه ذهن برای گمراه کردن دیگران استفاده می‌کنند، همچنین آنان به صورت دائم در حال همکاری با سایر افراد جامعه‌اند و تشخیص اینکه چه زمانی از راهبردهای نامشروع استفاده خواهند کرد در میان انبوهی از فعالیت‌های عادی چندان ساده نیست. از طرف دیگر سازکارهای روان‌شناختی قدیمی‌تر که رفتارهای خودخواهانه را در انسان ایجاد می‌کند همچنان می‌توانند در موقعیت‌های خاص مفید واقع شوند. این راهبردهای خودخواهانه و سلطه‌جویانه بیشتر توسط مردان بالغ جوان اتخاذ می‌شود چراکه ظرفیت ریسک‌پذیری بالاتر و خودکنترلی کمتری دارند. سازکارهای روان‌شناختی باستانی از راهبردهای تولیدمثلی زنانی که مردان متفاوت و خودخواه را جذاب‌تر می‌یابند (در شرایط محیطی که شانس کسب منابع مادی مشروع کم است) حمایت می‌کند. در نتیجه همیشه مقدار کوچکی از راهبردهای نامشروع در جامعه باقی خواهد ماند که می‌تواند از راهبردهای مشروع سوءاستفاده کند بدون آنکه این راهبردها را به کلی تحت تأثیر قرار دهد.

۴-۳- تبیین عدم غلبه راهبردهای مرتبط با جرایم سودمدار

اگر بخواهیم راهبردهای افراد را در مواجهه با یکدیگر ساده‌سازی کنیم، شاید درک این مسئله که چرا راهبردهای حاصل جمع صفر (در اینجا متقلبان یا مجرمانه) نمی‌توانند در بلندمدت کارایی خود را حفظ کنند و به راهبردی غالب تبدیل شوند آسان‌تر باشد: در محیطی که افراد در تماس با یکدیگر قرار دارند فریب‌کاران تنها زمانی می‌توانند به راهبرد خود به‌عنوان یک راهبرد غالب ادامه دهند که کنشگرانی که رفتار همدلانه اتخاذ کرده‌اند نسبت به فریب خوردن بی‌تفاوت باشند. در این حالت، منطق تکاملی پیش‌بینی می‌کند فریب‌خوردگان به سرعت نابود شوند، چراکه تمام منابع مادی خود را در اثر غفلت، به فریب‌کاران واگذار خواهند کرد و ژن‌های این افراد ساده‌دل از میان جمعیت ژنتیک انسان‌ها منقرض خواهد شد. با منقرض شدن آنان از جمعیت، فریب‌کاران دیگر قربانی نخواهند داشت و مجبورند سراغ سایر افراد بروند که آنان نیز پس از یک‌بار فریب خوردن راهبرد خود را نسبت به فریب‌کاران تغییر خواهند داد و رفتار خود را باتوجه به وضعیت جدید تنظیم خواهند کرد. پس از آن فریب‌کاران مجبورند سر یکدیگر کلاه بگذرانند! اما باتوجه به اینکه نخواهند توانست بازی متقلبان خود را نسبت به سایر فریب‌کاران ادامه دهند، ناچار آنان نیز منقرض خواهند شد. در نتیجه در محیط‌هایی که احتمال برخورد دائمی وجود دارد تنها راهبرد عقلانی ممکن رفتار صادقانه و پرهیز

از فریب خواهد بود؛ چنانکه گفته شده است صداقت خصوصیات یک راهبرد پایدار را دارد.^{۹۴} یکی از دلایلی که عموم مردم به یکدیگر اعتماد می‌کنند و اصولاً فضای اجتماعی و مراودات اقتصادی بر مبنای اعتماد متقابل استوار است^{۹۵} این است که راهبرد صداقت به‌عنوان یک رفتار مطلوب در دستگاه شناختی اکثر افراد جای گرفته است. در حقیقت انسان‌ها بدون نیاز به محاسبه‌های عقلانی پیچیده و تنها با اعتماد به سرشت خود، صداقت را به‌عنوان یک رفتار اجتماعی مفید مورد استفاده قرار می‌دهند. در نتیجه راهبردهای متقلبانه همیشه به‌عنوان یک راهبرد حاشیه‌ای در کنار راهبردهای صادقانه به‌عنوان راهبرد غالب به حیات خود ادامه می‌دهند و اتخاذکنندگان این راهبردها مجبورند دائماً روش‌های خود را تغییر دهند.

در جوامع بزرگ امروزی تصور رفتار متقلبانه دشوار نیست اما در جوامع کوچک گذشته (و حتی برخی جوامع امروزی مثل یک روستا) که افراد همه یکدیگر را می‌شناسند، اتخاذ راهبرد متقلبانه چندان راحت به‌نظر نمی‌رسد. پس چگونه راهبردهای متقلبانه ادامه یافته است؟ در این باره باید چند نکته را مدنظر قرار داد تا درک چگونگی بقای رفتار متقلبانه آسان شود: نخست اینکه رفتار آدمیان مطلقاً تعاملی یا مطلقاً متقلبانه نیست. انسان‌ها توانایی تغییر رفتارهای گوناگون دارند که شاید بتوان در یک لحظه به‌درستی تشخیص داد که طرف مقابل چه راهبردی اتخاذ خواهد کرد. دوم اینکه قضاوت افراد دربارهٔ یکدیگر تنها بر اساس یک رفتار نیست؛ جایگاه و نقش افراد در اجتماع عامل تعیین‌کننده‌ای در واکنش دیگران نسبت به رفتار متقلبانه است. حتی این مسئله که فرد متقلب به چه خانواده‌ای تعلق دارد یا چه مردان و زنانی با او هم‌پیمان و دوست‌اند در برخورد افراد جامعه با وی مؤثر است. سوم اینکه رفتار متقلبانه همیشه قابلیت جابه‌جایی دارد. در پیشگیری وضعی گفته می‌شود که مرتکبان می‌توانند مکان ارتکاب جرم را تغییر دهند؛ اما مهم‌ترین دلیل مسئلهٔ توانایی مرتکبان رفتارهای فریب‌کارانه در اصلاح روش‌ها، تغییر شگردها و بهبود ابزارها است. امری که منتهی به ادامهٔ راهبردهای مجرمانه در رقابت با روش‌های تقلب‌یابی و تنبیه متقلبان شده است. به همین خاطر است که راهبردهای مرتبط با جرایم سودمدار در طول تاریخ وضعیتی پویا داشته‌اند و دائماً در حال نزدیک کردن خود به راهبردهای صادقانه و باورپذیرتر کردن خود بوده‌اند.

نتیجه

نظریه‌های انتخاب عقلانی به‌عنوان یکی از قوی‌ترین نظریه‌ها در تبیین جرایم سودمدار موردشناسایی قرار گرفته‌اند، چراکه از مرتکب یک جرم مالی انتظار می‌رود همیشه به سود و زیان رفتار خود توجه

94. Christophe Heintz, Mia Karabegovic and Andras Molnar, "The Co-evolution of Honesty and Strategic Vigilance", *Frontiers in Psychology* 7(2016): 1.

95. پس از بیان این سطور شاید اولین چیزی که به ذهن مخاطب آید این نکته باشد که آیا واقعاً روابط اجتماعی انسان‌ها بر اساس اعتماد است؟ پس این حجم از سختگیری در تنظیم قرارداد و ارزیابی‌های دائم از طرف مقابل برای انجام یک معامله اقتصادی نشانهٔ چیست؟ نباید فراموش کرد که انسان‌ها به نسبت سایر پستانداران رفتارهای روادارانهٔ گسترده‌تری دارند که ما به دلیل خو گرفتن، معمولاً به آنها توجه نمی‌کنیم.

ویژه‌ای داشته باشد. این فرض تا حدی با واقعیت منطبق است. اگر فرض کنیم که همه افراد جامعه به نفع خود توجه می‌کنند و با خودمحوری رفتار می‌کنند می‌توانیم انتظار داشته باشیم که افراد با محاسبه‌های ذهنی عمیق و دقیق ضمن تشخیص سود و زیان اقدام به ارتکاب جرایم مادی کنند. با این اوصاف، بخشی از عقلانیت اقتصادی با واقعیت انسان همخوانی چندانی ندارد. انتخاب عقلانی نمی‌تواند این موضوع را تبیین کند که چرا الگوی غالب رفتار انسانی، رفتارهای فرصت‌طلبانه نیست بلکه رفتارهای همکارانه است. مشکل اصلی نظریه‌های انتخاب عقلانی در تبیین جرایم سودمدار در درکی است که این نظریه‌ها از فرایند تصمیم‌گیری مجرمانه ارائه می‌دهند. این نظریه‌ها بنای خود را بر تبیین فرایند ارتکاب جرم قرار داده‌اند اما هرگز سازکار شناختی قابل‌دفاعی از انسان اقتصادی ارائه ندادند.

در نقطه مقابل، این پژوهش بر این باور است که برای درک فرایند تصمیم‌گیری مجرمانه ابتدا باید از سازکارهای شناختی انسان شروع کرد. برای تبیین صحیح چرایی و چگونگی ارتکاب جرایم سودمدار، این پژوهش ابتدا سازکارهایی را شناسایی کرده است که در شکل‌گیری رفتارهای اجتماعی نقش دارند. سازکارهایی مثل نظریه ذهن، هیجان همدلی و هیجان انصاف. در مرحله دوم چرایی شکل‌گیری این سازکارها شرح داده شده و مشخص شده است که این سازکارها نقش مهمی در حیات اجتماعی انسان‌ها و در نتیجه افزایش شایستگی آنان ایفا کرده است. در مرحله سوم تبیین شده است که جرایم سودمدار چگونه خود را به راهبردهای همکارانه متصل کرده‌اند و مرتکبان این جرایم چگونه از فرصتی که این راهبردها در اختیارشان قرار می‌دهد به نفع خود استفاده می‌کنند.

این پژوهش چنین پیشنهاد می‌کند که سازکارهای روان‌شناختی تکاملی مانند نظریه ذهن، همدلی و احساس انصاف، در راستای کمک به انطباق انسان با محیط‌زیست پیچیده او، از طریق ایجاد راهبردهایی مانند «فداکاری متقابل» و «معامله به مثل قوی»، زمینه ذهنی لازم را برای اتخاذ رفتارهای همکارانه پایدار، به‌وجود آورده‌اند. رفتارهای همکارانه، قطعاً بدون وجود سازکارهای روان‌شناختی مناسب دوام نمی‌یافتند؛ اما همین سازکارها، ابزار روان‌شناختی کافی برای فرصت‌طلبی را نیز در اختیار افراد قرار داده‌اند؛ چراکه تنها در صورت درک صحیح و دقیق از چگونگی عملکرد راهبردهای همکارانه است که می‌توان آنها را شبیه‌سازی کرد و یک راهبرد فرصت‌طلبانه را اجرا کرد. راهبردهای فرصت‌طلبانه به افرادی که توانایی یا تمایل برای برقراری ارتباط اجتماعی مؤثر ندارند کمک می‌کند که بتوانند منابع موردنیاز برای بقا و تولیدمثل را فراهم آورند. نظریه ذهن به همان اندازه که به افراد در ایجاد ارتباط اجتماعی کمک می‌کند این امکان را نیز فراهم می‌کند که با ذهن‌خوانی بتوانند دیگران را فریب دهند. همچنین احساس همدلی همان‌گونه که زمینه روان‌شناختی کافی برای کمک به دیگران را فراهم می‌کند، می‌تواند تبدیل به نقطه ضعفی در برابر راهبردهای افراد فرصت‌طلب گردد و منتهی به عملکرد نامناسب سازکار احساس انصاف شود. در نتیجه باید گفت راهبردهای منتهی به جرایم سودمدار، راهبردهای حاصل جمع صفری هستند که از دل راهبردهای پایدار همکارانه و حاصل جمع مثبت به‌وجود آمده‌اند و علی‌رغم اینکه نمی‌توانند راهبرد غالب شوند اما همیشه فرصت شیوع نسبی دارند. همچنین این راهبردها با راهبردهای پایدار مشروع در یک نبرد

تسلیماتی دائم به سر می‌برند. در نهایت نیز این پژوهش اشاره می‌کند که این راهبردها کاملاً بهنجار تلقی می‌شوند و هیچ نشانه‌ای از استثنایی بودن یا کج‌روی در مرتکبین آنها مشاهده نمی‌شود. این پژوهش پیشنهاد می‌کند روان‌شناسی تکاملی در زمینه تبیین جرایم سودمدار می‌تواند مکملی برای نظریه‌های انتخاب عقلانی محسوب شود و به تبیین هر چه بهتر این جرایم کمک کند. دیدگاه عقلانیت انطباقی نقش مهمی در قوی‌تر شدن نظریه‌های عقلانی از جمله نظریه بازی‌ها دارد و با توجه به تجربی‌تر بودن روش، می‌تواند به واقعی‌تر شدن فرضیه‌های مرتبط با نظریه‌های انتخاب عقلانی کمک شایانی کند.

فهرست منابع الف) منابع فارسی

- اکبری، جهاندار، محمد آشوری، محمدعلی اردبیلی و علی صفاری. «فلسفه حیات با نگاهی بر حقوق کیفری ایران». پژوهش حقوق کیفری ۳(۱۳۹۹): ۹-۴۱.
- پینکر، استیون. لوح سپید. ترجمه دانیال قارونی و بهزاد سروری. چاپ اول. تهران: نگاه معاصر، ۱۳۹۴.
- توبی، جان و لدا کاسمیدز. روان‌شناسی تکاملی. ترجمه جواد حاتمی و هاشم صادقیه. چاپ اول. تهران: بینش نو، ۱۳۹۱.
- تیموری، عباد، محسن رنایی و عبدالحمید معرفی محمدی. «نقد انتخاب عقلانی از منظر رویکردهای رقیب: اقتصاد رفتاری، آزمایشگاهی و علوم مغزی». پژوهش‌های اقتصادی ایران ۲۲(۷۳)(۱۳۹۶): ۱-۴۳.
- جلیل‌پور، سالار، محمدعلی متفکر آزاد، حسن آقائزری و زهرا کریمی، «معرفی و ارزیابی مدل رفتاری جدید در اتخاذ رفتارهای اخلاقی پایدار بر پایه تئوری انتخاب عقلانی». نظریه‌های کاربردی اقتصاد ۱(۱۳۹۷): ۵۳-۸۲.
- جواد یگانه، محمدرضا. «رویکرد جامعه‌شناسانه نظریه انتخاب عقلانی». راهبرد فرهنگ ۳(۱۳۸۷): ۳۳-۶۴.
- جهانگیر زاده، محمدرضا. «دیدگاه‌های شناختی تحولی در رشد اخلاقی». معرفت/اخلاقی ۴(۱۳۹۰): ۱۰۱-۱۲۲.
- خاتمی، محمود. مدخل فلسفه تکامل زیستی. چاپ اول. تهران: علم، ۱۳۹۶.
- داروین، چارلز. منشأ انواع. ترجمه نورالدین فرهیخته. چاپ دوم. تهران: نگارستان کتاب، ۱۳۸۹.
- داماسیو، آنتونیو. خطای دکارت. ترجمه رضا امیرحیمی. چاپ اول. تهران: انتشارات مهر ویستا، ۱۳۹۱.
- ریدلی، مایکل، تکامل. ترجمه عبدالحسین وهاب زاده. چاپ اول. مشهد: جهاد دانشگاهی مشهد، ۱۳۹۱.
- روزنبرگف، آگنژاندر و دانیل دلیو مک‌شی. درآمدی معاصر بر فلسفه زیست‌شناسی. ترجمه پریسا صادقیه. چاپ اول. تهران: پیام امروز، ۱۳۹۲.
- رنایی، محسن، حامد سرمدی و مجید شیخ انصاری. «نقد عقلانیت کلاسیک؛ رویکرد عقلانیت محدود (مرزبندی شده) سایمون»، اقتصاد تطبیقی ۲(۶)(۱۳۹۵)، ۷۱-۹۳.
- صبوری پور، مهدی. عقلانیت در ارتکاب جرم. چاپ اول. تهران: نشر میزان، ۱۳۹۸.
- کارترایت، جان. تکامل و رفتار انسان. ترجمه بهزاد سروری خراشاد. چاپ دوم. مشهد: جهاد دانشگاهی مشهد، ۱۳۹۴.
- کریز، ج و دیویس، ان. مقدمه‌ای بر اکولوژی رفتار. ترجمه عبدالحسین وهاب زاده. مشهد: جهاد دانشگاهی مشهد، ۱۳۸۷.
- مارچ، جیمز. درآمدی بر علم تصمیم‌گیری. ترجمه ابراهیم افشار. چاپ اول. تهران: نی، ۱۳۹۶.
- مشهدی، علی. «نظریه ذهن رویکردی جدید به روان‌شناسی تحولی». تازه‌های علوم شناختی ۳(۵)(۱۳۸۲): ۷۰-۸۳.
- مگوایر، مایک، راد مورگان و رابرت رینر. دانشنامه جرم‌شناسی آکسفورد. ترجمه حمیدرضا ملک‌محمدی. جلد اول. چاپ اول. تهران: میزان، ۱۳۸۹.
- والش، آنتونی و کوین بیور. جرم‌شناسی زیستی - اجتماعی جهت‌گیری‌های نوین در نظریات و مطالعات. ترجمه مریم مهدب، چاپ اول. تهران: نشر میزان، ۱۳۹۶.

- وایت، راب و فیونا هینز. جرم و جرم‌شناسی. ترجمه علی سلیمی. چاپ ششم. تهران: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۲.

- ویلسون، ادوارد. *سوسیوبیولوژی: تلفیق نوین*. ترجمه عبدالحسین وهاب‌زاده. چاپ اول. مشهد: جهاد دانشگاهی مشهد، ۱۳۸۴.

ب) منابع خارجی

- Bernasco, Wim, Jean-Louis Van Gelder and Henk Elffers. *The Oxford handbooks in criminology and criminal justice*. New York: Oxford university press, 2017.

- Buss, David. *Evolutionary psychology: the new science of the mind*. 5th Ed. Boston: Pearson, 2016.

- Buss, David. "The Evolutionary Psychology of Crime." *Journal of Theoretical and Philosophical criminology* 1(1)(2012): 90-98.

- Buss, David, Todd Shackelford and William McKibbin. "The Mate Retention Inventory-Short Form (MRI-SF)." *Personality and Individual Differences* 44(2008) 322-334.

- Cohen Lawrenve, Vila Bryan and Machalek Richard. "Expropriative crime and crime policy: An evolutionary ecological analysis." *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, January 4(2)(1995): 197-219.

- Cohen, L.E. and R. Machalek. "A general theory of expropriative crime: An evolutionary ecological approach." *American Journal of Sociology* 4(2)(1988): 465-501.

- Daly, Martin and Margo Wilson. "Crime and Conflict: Homicide in Evolutionary." *Psychological Perspective. Crime & Justice* 22(1997): 51-100.

- Durrant, Russil and Tony Ward. *Evolutionary criminology: towards a comprehensive explanation of crime*. Amsterdam: Academic Press, 2015.

- Gintis H. and D. Helbing "Homo Socialis: An Analytical Core for Sociological Theory." *Review of Behavioral Economics* 2(2015): 1-59.

- Hagen, Edward H., Nick Chater, Charles R. Gallistel, Alasdair Houston, Alex Kacelnik, Tobias Kalenscher, Daniel Nettle, Danny Oppenheimer and David W. Stephens. *Decision Making What Can Evolution Do for Us? In evolution and the mechanisms of decision making*, edited by Peter Hammerstein and Jeffrey R. Stevens. Cambridge: MIT press, 2012.

- Halston, Martie, Gregory Bryant, Andreas Wilke, David Frederick and Andrew Galperin. "Adaptive rationality: An evolutionary perspective on cognitive bias." *Social Cognition* 5(27) (2009): 733-763.

- Heintz, Christophe, Mia Karabegovic and Andra Molnar. "The Co-evolution of Honesty and Strategic Vigilance." *Frontiers in Psychology* 7(2016): 1-14.

- Hopcroft, Rosemary L. (Ed.). *The Oxford Handbook of Evolution, Biology, and Society*. Edited by Rosemary L Hopcroft. New York: Oxford University Press, 2018.

- Lewis, D. L. Al-Shawaf, D. Conroy-Beam, K. Asao, and D. Buss. "Evolutionary psychology: A how-to guide." *American Psychologist* 4(72)(2017): 353-373.

- McCarthy, Bill and Ali Chaudhary, *Rational Choice Theory and Crime*, In Encyclopedia of Crime and Criminal Justice, edited by Brunisma D. and Weisburd D. New York: Springer, 2014.
- Schubert, Johannes. *Environmental Adaptation and Eco-cultural Habitats: A coevolutionary*. Abingdon: Routledge, 2016.
- Roach, Jason and Ken Pease. *Evolution and Crime*. 1st Ed. New York: Routledge, 2013.
- Tooby, John and Leda Cosmides. *Ecological rationality and the multimodular mind*. Center for Evolutionary Psychology Technical Report. Santa Barbara: University of California, 1992.
- Westra, Evan and Peter Carruthers. "Theory of Mind", *ehavioral Science and Psychology*, edited by Todd K. Shackelford and Viviana A. Weekes-Shackelford. Cham: Springer, 2016.
- Walsh, Anthony and Kevin M. Beaver. *Biosocial Criminology*. 1st Ed. New York: Routledge, 2008.

